

Højergård

- sønderjysk bygningskultur

Udgivet af Realdania By & Byg

Højergård – sønderjysk bygningskultur
Realdania By & Byg © 2019

ISBN: 978-87-93746-09-1

Tekst og redaktion:

Simon Ostfeld Pedersen, lektor
Realdania By & Byg

Layout & tryk: OAB-Tryk ApS

Fotos og illustrationer:

Side 8: Nordsø Museet Husum

Side 6-7 og 72-73: Henrik Saxgren

Side 11, oversigtskort: Simon Ostfeld Pedersen og Alex Hjøllund Enevoldsen

Side 11, øverst midten og th.: Leif Tuxen

Side 14 tv: Normann Sloth / midten: Ulrik Pedersen / th.: Leif Tuxen

Side 15: Leif Tuxen

Side 24: Arkitektfirmaet Vilhelmsen, Marxen & Bech-Jensen A/S

Side 39 og 46 tv.: Arla Fonden

Side 43 (tre øverste), 56, 59 (tre øverste), 60, 62, 65, 70 og 80: Ulrik Pedersen, Tøndermarsk Initiativet

Side 40, 48, 52, 55: Delsted Medieproduktion A/S

Alle øvrige fotos: Kurt Rodahl Hoppe

Omslagsfoto: Kurt Rodahl Hoppe

Realdania By & Byg er et helejet datterselskab af foreningen Realdania.

Indholdsfortegnelse

BYGGESKIKKEN

– formet af naturen, kulturen og historien	7
Tøndermarsken – et unikt kulturlandskab	9
Højer – en flække på kanten af gesten	13
Byggeskikken – tilpasset landskabet og naturen	17
Højergård – en klassisk marskgård i vestslesvigsk byggestil	21
Laden – marskgårdens ældste bygning	29
Villaen – tysk hjemstavnsstil omkring århundredeskiftet	31

RESTAURERINGEN

– fra marskgård til madlejr	37
Bygningskultur og madkultur	39
Arkitekten: At restaurere uden at løbe med bygningernes sjæl	41
Snedkeren: At reparere og bevare i stedet for at skifte ud	49
Tækkemanden: At indordne sig naturens eget byggemateriale	57
Farvearkæologen: At gå på jagt efter fortidens farver	63

TØNDERMARSK INITIATIVET

– et massivt løft af den sønderjyske Tøndermarsk	73
Ordforklaringer	74
Litteratur og kilder	76
English Summary	78

Forord

Midt i Tøndermarsken, tæt på Vadehavet og nær den dansk-tyske grænse har den sønderjyske befolkning gennem generationer skabt en unik bygningskultur, der er formet af naturen, kulturarven og Danmarkshistorien. Det barske marskland og de skiftende grænsedragninger har i høj grad været med til at skabe en særlig bygningskultur her i denne sydlige del af Danmark.

Mange af områdets bygninger i karakteristisk lokal byggeskik er stadig bevaret. Kun få andre steder i Danmark er samlet så mange bygninger, som tilsammen og hver for sig afspejler en lokalt forankret bygge- og håndværkstradition.

Med sin centrale beliggenhed midt i Højer, lige overfor byens torv og ved siden af det gamle rådhus og Højer Kirke udgør den fredede marskgård, Højergård, netop et af disse velbevarede og sammenhængende bygningskomplekser. Her er fine arkitektoniske og kulturhistoriske værdier forenet i én og samme fortælling.

I slutningen af 2016 købte Realdania By & Byg hele Højergård, der udgøres af tre unikke bygninger, som tilsammen repræsenterer tre århundreder: stuehuset fra en af områdets store marskgårde, opført i 1823 i traditionel vestslesvigsk byggeskik; en villa i storslået tysk hjemstavsstil, opført i 1906, hvor Højer var på tyske hænder, samt en lade fra 1700-tallet.

Målet var at sikre og bevare bygningernes særlige regionale byggeskik, og i efteråret 2019 kunne der

sættes punktum for en omfattende restaurering. I Højergård er der nu skabt en sammenhængende helhed med respekt og forståelse for de tre bygningers særegne historie og unikke bevaringsværdier og vigtigst af alt: Bygningernes sjæl er bevaret. Ambitionen har været at restaurere og genbruge så meget som muligt, i det omfang det har kunnet lade sig gøre, og i det omfang det giver mening i forhold til bygningernes nye funktioner.

Samtidig er det lykkedes at indrette de tre bygninger til gavn og glæde for byen. Som madlejrskole for skoleklasser fra hele landet og som mødested for lokalbefolkningen sikres der liv og aktivitet i bygningerne året rundt, og der skabes arbejdspladser i byen. Dermed understøttes en i forvejen positiv udvikling i området omkring Tøndermarsken, der hører til blandt verdens fineste naturområder og derfor er optaget på UNESCO's Verdensarvsliste.

Højergård er et fint eksempel på, hvordan den levende bygningskultur kan fremmes gennem bevaring, forandring og udvikling, og gården indgår nu i Realdania By & Bygs samling af mere end 50 historiske huse, som hver for sig og tilsammen fortæller om udviklingen af dansk bygningskultur gennem mere end 500 år.

Realdania By & Byg
November 2019

BYGGESKIKKEN

– formet af naturen, kulturen og historien

Med havet som både levebrød og trussel har mennesker i århundreder bosat sig i Tøndermarsken og her skabt en byggeskik, som er tilpasset landskabet og naturen. Kun få steder i Danmark er der bevaret så mange bygninger, som samlet og hver især afspejler en lokalt forankret byggeskik og materialetradition. Marskgården 'Højergård' er en af disse velbevarede gårde, hvor arkitektoniske og kulturhistoriske værdier er forenet i én samlet fortælling, og det er samtidig fortællingen om grænselandets rige og unikke bygningskultur.

Maleriet "Et værft under en stormflod" [1906] af den tyske kunstmaler Alexander Eckener viser, hvordan mennesker og dyr måtte søge tilflugt på en værftsgård under en stormflod.

Tøndermarsken

– et unikt kulturlandskab

Af Simon Ostenfeld Pedersen, lektor

Et unikt kulturlandskab med mange fine kulturmiljøer og tilmed Danmarks største marskområde. Det er Tøndermarsken: Et lavt og frugtbart landskab, midt imellem Vesterhavets kyststrækning og bakkeøer af sandjord, der er opstået som morænedannelser i istiden. Lokalt benævnes de små bakker for 'gesten' – et gammelt frisisk ord for et højtliggende, tørt og sandet område i modsætning til marsken, som er det lavtliggende, flade og frugtbare kystområde, der er dannet af aflejringer fra tidevandet.

Lige siden de første frisere indvandrede til Tøndermarsken i 1100-tallet, har disse højtliggende områder været et attraktivt sted at bosætte sig. Her kunne gårde og bygninger ligge beskyttet mod oversvømmelser fra havet, og samtidig var der kort afstand til marskens frugtbare enge, hvor der blev opdrættet stude, som var en stor indtægtskilde og derfor trak handel og nye beboere til området.

Den dag i dag kan grænsen mellem den lavtliggende marsk og den højtliggende gest stadig ses visse steder i Tøndermarsken i form af et markant skift i terræn og jordbund. Det ses bl.a. vest for Højer, hvor overgangen mellem marsken og byen danner en tydelig randbebyggelse, og langs Tøndermarsken ligger i dag en perlerække af de bebyggelser, landsbyer og byer, som i sin tid blev grundlagt på områdets bakke-

øer, og som i dag hører til blandt de bedst bevarede i Danmark.

I dag er Tøndermarsken ikke længere på samme voldsomme måde underlagt havets kræfter. Igennem århundreder er havet blevet presset tilbage dige for dige og sluse for sluse, så Tøndermarsken i dag er et netværk af gamle havdiger og koge, dvs. marskenge, som er indvundet og afvandede, så køer og får kan græsse i mindre engområder, de såkaldte fenner.

Alle disse diger, koge og fenner er i sig selv et imponerende vidnesbyrd om de tiltag, som befolkningen gennem tiden har skabt for at kunne leve og ikke mindst *overleve* i dette frodige, men vanskelige landskab. Men også egnens mange sluser og værfter og ikke mindst den helt særlige byggeskik har rod i denne beliggenhed tæt ved Vadehavet.

Mens digernes lange horisontale linjer opdeler landskabet og udgør stærke markeringer i marsken, kan sluser, pumpestationer og slusemesterboliger i dag ses som markante elementer, der vidner om kulturmiljøernes vigtige funktion i dette store landskab, som er en del af verdens største tidevandsområde.

Kampen mod havet

Med Vadehavet som nærmeste nabo begyndte de første beboere i Tøndermarsken allerede i 1100-tallet at opføre en række mindre diger som beskyttelse

VADEHAVET OG VERDEN SARVEN

Vadehavet er verdens største tidevandsområde. Det strækker sig fra Blåvands Huk og Ho Bugt i nord og sydpå gennem Tyskland til Den Helder i Holland. En kyststrækning på 500 kilometer, hvor vadehavsområdet dækker et samlet areal på mere end 11.500 kvadratkilometer.

Det særlige ved Vadehavet er, at området to gange om dagen markant forandres med tidevandet, når det skifter fra at være fugtige mudderflader ved lavvande til et bølgende hav ved højvande.

De enorme mængder af vand, der dagligt strømmer ind og ud ad Vadehavet, er grundlag for et rigt økosystem, og de planter, dyr og mennesker, der har tilpasset sig og evnet at finde fodfæste i Vadehavet, har kunnet drage fordel af dets rigdomme.

I 2009 kom Vadehavet på UNESCO's liste over verdensarv. Dermed fik Vadehavet den største anerkendelse, der kan gives til et område, og Vadehavet og Tøndermarsken er nu i selskab med for eksempel Grand Canyon, Serengeti, Galápagosøerne og andre områder, der fortjener titlen som umistelig verdensarv.

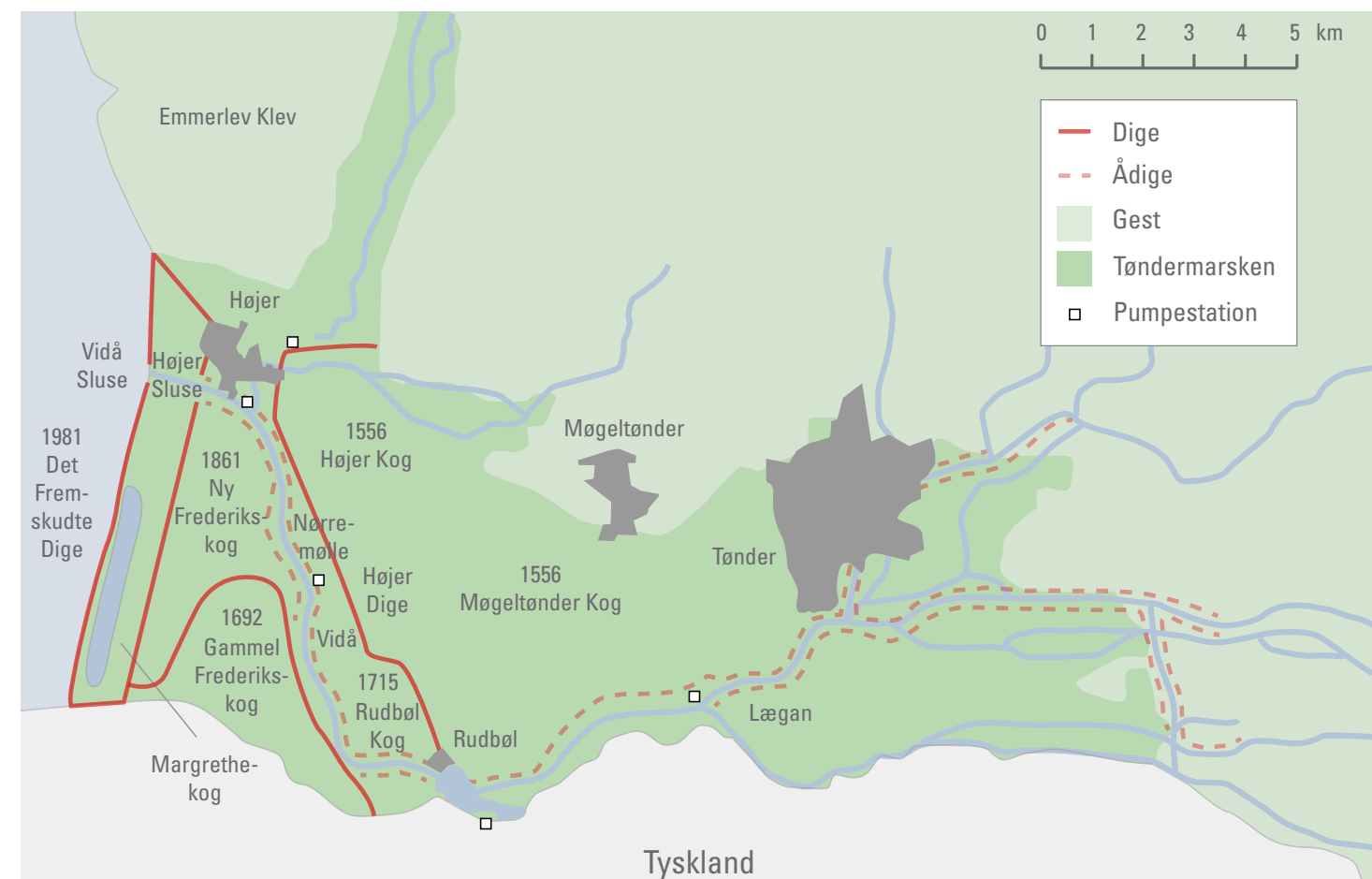
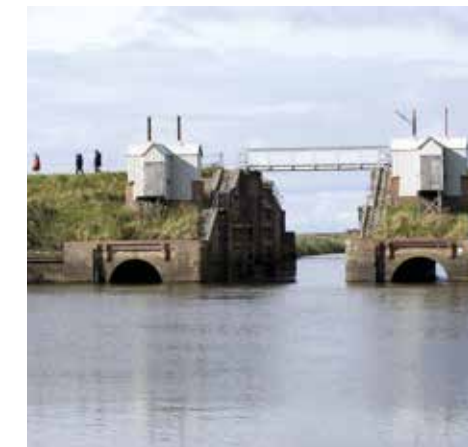
mod oversvømmelser. Den egentlige store inddigning af Tøndermarsken begyndte dog først i midten af 1500-tallet, hvor et af områdets største diger blev opført fra Højer til Rudbøl.

Ud over beskyttelse skabte digerne også sikre vejforbindelser mellem byerne, og landevejen mellem Højer og Rudbøl ligger således stadig på toppen af det gamle dig. Opførelsen af digerne fortsatte helt frem til 1981, hvor Tøndermarsken fik den form, der kendes i dag, og med opførelsen af det sidste store dig – og dermed et langt mere sikkert værn mod oversvømmelser – kom der også flere nye bebyggelser til i marskens lavtliggende områder.

Før digerne blev bygget, bestod Tøndermarsken af ét stort indhav, der gik fra Vadehavet og langt ind i landet forbi Tønder, og i århundreder var stormfloder og digegennembrud, som skyllede mennesker, dyr og hele landsbyer væk, derfor en barsk del af livet for marskens beboere.

En stormflod kunne komme pludselig, og det hændte, at en storm var så kraftig, at en hel by forsvandt i vandmasserne.

Ved en voldsom efterårsstorm i 1436 forsvandt hele Anflod Sogn syd for Højer, så kirken stod alene tilbage i vandet. Byggematerialer fra den beskadigede kirke blev senere benyttet til Højer Kirke, og borgerne i Rudbøl har siden måtte rejse til Højer, når de skulle til gudstjeneste.

Det ældste store dig i Tøndermarsken er fra 1556 og går fra Højer til Rudbøl. Inddigningen fortsatte frem til 1981, hvor Det Fremskudte Dige blev opført.

HØJER

- en flække på kanten af gesten

Højer er en af de byer, som er formet af beliggenheden i det barske marskland, og Højer er samtidig et af de efterhånden sjældne eksempler i Danmark, hvor gårde og byhuse endnu ses side om side. Byen, hvis historie kan dokumenteres helt tilbage til Valdemar Sejrs i 1200-tallet, er rig på arkitektonisk kulturarv, og bykernen rummer en af landets højeste koncentrationer af fredede og bevaringsværdige bygninger.

Som handelsby udviklede Højer sig især fra midten af 1500-tallet, hvor det ikke længere var muligt at sejle til Tønder på grund af det omfattende digebyggeri. Højer udviklede sig herefter til den vigtigste havn ved Vidåens udmunding i Vadehavet, og byen blev dermed den centrale handelsforbindelse til Holland, England og Nordtyskland, hvor der blev udskibet kvæg og korn fra hele egnen. Højer havde desuden specialiseret sig i fiskeri af østers, der blev skrabet i Vadehavet, pakket i tønder og sendt så langt væk som til det russiske hof.

Transportknudepunkt for feriegæster

Fremdriften i Højer huede imidlertid ikke købmændene i købstaden Tønder, der var områdets naturlige omdrejningspunkt for handel og håndværk. De gjorde indsigelser, og striden mellem de to byer endte i 1736 med, at Højer blev tildelt privilegier som flække, hvilket gav byen rettigheder til at drive handel og håndværk. Disse rettigheder blev i 1867 stadfæstet,

og fra sidste halvdel af 1800-tallet, hvor byen var på tyske hænder, oplevede Højer sin anden store opblomstring. Byen blev transportknudepunkt for det voksende antal badeturister, der om sommeren søgte mod Vesterhavets strande.

De tyske turister strømmede til Højer, og når det var højvande, blev der sejlet med dampskib mellem Højer Havn og øen Sild. Den voksende turisme skabte grundlag for mange hoteller i byen, ligesom den i 1892 førte til anlæggelse af en jernbane, der forbandt Højer med Tønder og Højer Sluse. Turismen satte samtidig gang i industrialiseringen af byen, og lokale virksomheder som Højer Tæppefabrik (1877), Marsk Pølser (1880) og Højer Pølser (1897) drev den erhvervmæssige udvikling.

I dag ses flere bygninger fra denne opgangstid imellem Højers gamle gårde og huse. På Torvet i Højer lå tidligere flere hoteller. I dag findes stadig Marskhotellet fra 1888, der oprindeligt hed Bahnhof Hotel, hvor det om sommeren vrømlede med badegæster, der gjorde stop i Højer på vej mod Vesterhavet og ferieøen Sild. Torvet midt i byen er stadig centrum for mange aktiviteter.

Højer i grænselandet

Med sin beliggenhed tæt ved den tyske grænse og som en del af de danske hertugdømmer har den dansk- og tysksindede befolkning i Højer altid levet

side om side. Da den franske revolutionsbevægelse bredte sig fra Paris i 1830, nåede den også til Slesvig, hvor de første slesvigske stænderforsamlinger samlede sig og krævede, at hertugdømmerne Slesvig og Holsten blev løsrevet fra Danmark. Et krav, som også et flertal i Højer tilsluttede sig.

Kravet om løsrivelse førte til den 1. Slesvigske Krig, Treårskrigen i 1848-1850, som endte med dansk sejr. Ved den 2. Slesvigske Krig i 1864 led Danmark derimod nederlag og måtte afstå hertugdømmerne til Preussen. Den danske grænse blev rykket op til Kongeåen syd for Kolding, og Højer var således under tysk herredømme frem til genforeningen af Sønderjylland i 1920, hvor et flertal i Sønderjylland stemte for den nuværende grænse, syd for Højer.

Højer i dag

I dag bor der omkring 1.200 indbyggere i Højer, men om sommeren vokser byen med et stort antal besøgende, der besøger Højers bevaringsværdige kulturmiljø med de brostensbelagte gader og historiske bygninger og herfra tager ture ud i Tøndermarsken. Byen er kendt for sine mange kunstnere og kunst-

håndværkere, og der findes over 40 foreninger i Højer. Byen har en skole, to efterskoler, en højskole og flere butikker, der forhandler en lang række egnesspecialiteter, bl.a. Højer Pølser fra den lokale og traditionsrige slagter.

Midt i Højer ligger museet Højer Mølle, der er indrettet i Nordeuropas højeste hollændermølle fra 1857 med magasiner og møllerbolig. Her formidles historien om kulturlandskabet i Tøndermarsken, og museet danner samtidig en port for oplevelser og ture i landskabet.

Møllen var aktiv helt frem til 1972, hvorefter den stod stille og forladt. Men i 1974 dannede en kreds af Højer-borgere en fond, som i de følgende år restaurerede møllen og omdannede den til museum. I 2005 begyndte endnu en restaurering af møllen.

Også Højer Vandtårn er i dag indrettet til glæde for byens borgere og besøgende. Det 20 meter høje vandtårn, der er opført i 1934 og beliggende på et af byens højeste punkter, blev i 2013 overtaget af byens borgere. Med støtte fra bl.a. foreningen Realdania er tårnet nu indrettet som udsigtstårn med vindeltrappe og udsigtsbalkon.

Vandtårnet fra 1934, længehuset "Kastaniehuset" fra 1700-tallet og Højer Mølle fra 1857 er alle bygninger, som er med til at tegne det fine kulturmiljø i Højer.

En marskgård fra 1823 i vestslesvigske byggeskik, en villa fra 1906 i tysk hjemstavsstil og en lade fra 1700-tallet. Til sammen repræsenterer Højergård sønderjysk bygningskultur gennem tre århundreder.

BYGGESKIKKEN – tilpasset landskabet og naturen

Med en nærmest uendelig horisont og havet som både ven og fjende har mennesker i århundreder bosat sig i Tøndermarsken og formet en byggeskik, som er tilpasset landskabet og naturen. Bebyggelserne har altid været placeret så højt som muligt, og gestranden – grænsen mellem den højtliggende gest og den lavtliggende marsk – rummer derfor en stor koncentration af bebyggelser.

Når der ikke var plads på gestranden eller gesten, blev det lavtliggende område af marsken taget i brug. Her blev der bygget kunstige forhøjninger i landskabet, hvor gårdene kunne stå beskyttet mod de tilbagevendende oversvømmelser og stormfloder.

Disse menneskeskabte forhøjninger, der kunne være op til fire meter høje, kaldes værfter. De udgør en enestående byggeskik, som kun findes i denne sydlige del af Vadehavsregionen, og det må have været et mærkværdigt syn, når marsken i fordums tid lå oversvømmet med gårdene på værfter som små øer i et stort hav, og med beboerne i små både for at komme rundt mellem gårdene eller hen til kirken.

Med opførelsen af de store diger blev værfterne efterhånden overflødige, og i stedet blev det mere almindeligt at bygge direkte i tilknytning til de høje diger.

Vejene blev anlagt på digekronen, mens gårdene trykkede sig ind mod digekanten for at undgå van-

det. Nogle smukke eksempler på digebebyggelse kan ses ved Nørremølle og Ved Gaden mellem Højer og Rudbøl.

Den vestslesvigske gård

Mest dominerende i Vadehavsområdet, med påvirkning fra frisernes bygge- og håndværkstradition, er den vestslesvigske gård, som kan opleves overalt i Tøndermarskens kulturmiljøer, og som i dag udgør en særlig bygningstype i den danske bygningskulturarv. Der er ikke mange andre steder i Danmark, hvor der er bevaret et så stort antal bygninger, som samlet og hver især afspejler lokalt forankret byggeskik og materialetradition i overensstemmelse med det unikke, omkringliggende landskab. Her er både arkitektoniske og kulturhistoriske værdier forenet i én samlet fortælling.

Den vestslesvigske gård er ofte en lang længebygning, hvori der er både beboelse og stald. Stalden ligger som regel mod vest, hvor den som en barriere mod den dominerende vestenvind har kunnet hjælpe med at holde beboelsesdelen varm.

En nært beslægtet variant af bygningstypen er den firelængede gård, 'firkantgården', hvor fire længer lukker sig om et lille rektangulært gårdrum, som ikke har tilkørsel. En anden og lidt mere særpræget variant er den frisiske haubarg, som betyder "høgemmet". Her er gårdens fire længer og gårdrummet helt

overdækket af et vældigt fælles stråtag båret af stolper i gårdspladsens hjørner.

Den vestslesvigske gård er desuden karakteriseret ved en smal og spids gavlkvist – en arkengab; udtalt 'arkengaf' – som er placeret over indgangsdøren. Større gårde kan have flere sådanne gavlkviste, og øverst sidder et vindue eller en forkeluge, hvorigenem der kunne læsses hø, korn og tørv – gennem "lugen i 'æ arkengaf'", som det hedder på sønderjysk.

Under gavlkvisten er indgangsdøren anbragt på ydersiden, så gården så at sige er udadvendt – i modsætning til resten af landet, hvor der er tradition for, at indgangen sker fra gårdspladsen. Et andet karakteristisk træk er den gennemgående forstue, kaldet diele, som deler gården på tværs og enten adskiller gårdens stuer, eller adskiller beboelsen fra stalden.

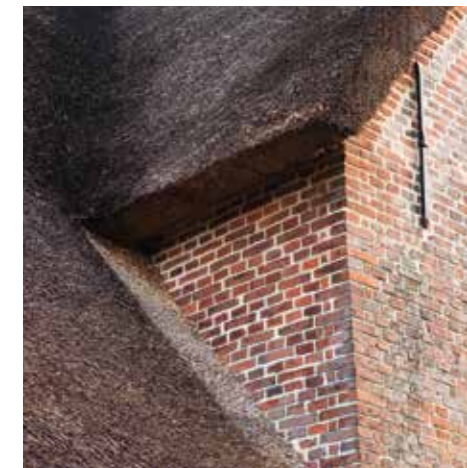
De vestslesvigske gårde er grundmurede i teglsten, som er fremstillet lokalt. I den vestlige del af Sønderjylland var der mangel på træ, og de vestslesvigske gårde adskiller sig således fra den danske bindingsværkstradition, som var den mest almindelige. Teglstenene er hårdtbrændte og varierer i både størrelse og farve, fra mørkerøde til brunsorte. De er muret i krydsskifteforbandt med lyse skrabe fuger af kalkmørtel. Sammen med teglstenenes farvevariation giver de lyse fuger husene en høj grad af stoflighed og et stort farvespil i facaderne.

I nogle vestslesvigske gårde findes desuden en særlig trækonstruktion, som indvendigt bærer taget på store stolper. Under kraftige storme kunne vind og vand skylle teglene ud af murene, men med den særlige trækonstruktion kunne tag og loft blive stående, uden at huset væltede, og mennesker og mindre husdyr kunne søge ly på loftet. Denne særlige konstruktion er især udbredt i de ældste værftsgårde og gårde i marsken.

Taget på den vestslesvigske gård har høj rejsning, og tagene er traditionelt tækkede med fastsyede strå eller tagrør, som der tidligere var let adgang til i marsken. Gavlene er halvvalmede, og hele tagfladen er ubrudt, bortset fra de spidse frontkviste over indgangsdørene. Fladerne følger sig i et blødt forløb omkring bygningen og afsluttes kort over vinduernes overkant, hvor tagskægget er næsten vandret afskåret med et lille fald udefter. De murede skorstenspiber sidder placeret i tagryggen, og skaftet afsluttes som regel med en gesims. Mønningen er belagt med store tørv eller klæg, dvs. fugtig sandjord blandet med ler.

Bygningerne er sluttede og harmoniske med flotte og enkle murværksdekorationer såsom murede gesimsbånd, kurvehanksbuer og stik over døre og vinduer samt mønstermuringer skabt af farveforskellene i teglstenene. Gårdene står som regel på syldsten, men kan på større gårde have markerede sokler.

De vestslesvigske gårde er som oftest grundmurede i teglsten, i krydsskifteforbandt og med lyse skrabe fuger af kalkmørtel.

I hver af Højergårdstuehusets gavkviste sidder en elegant tofløjet dør med et halvrundt, vifteformet vindue ovenover og heri en indbygget lanterne.

HØJERGÅRD

– en klassisk marskgård i vestslesvigsk byggestil

Den store centrale plads i Højer er Torvet; det er her, folk mødes, og det var her, der blev holdt marked en gang om ugen. Torvet indrammes mod øst af Højer Kirke, mod vest af Marskhotellet og mod nord af marskgården Højergård, der ligger bag et stort muret dige af kløvede sten. Højergård var og er stadig i dag dermed beliggende på en af byens mest prominente og centrale placeringer.

Højergård er samtidig placeret på et af byens højeste punkter, som lokalt blev kaldt for “æ bjerg”. En gammel historie i byen fortæller, at gårdens trappesten ligger i samme højde som kirkespiret i Tønder, men det er nu en overdrivelse. Højergård ligger i dag en kilometer fra Vesterhavet, men før de store diger blev bygget, lå marskgården kun få hundrede meter fra havet.

Højergård er en klassisk marskgård i vestslesvigsk byggestil og er opført som et længehus. Bygningen har tidligere været en del af et større gårdanlæg med flere bygninger og har i en periode været firelænget. Nu udgøres Højergård af stuehuset fra 1823, en ældre lade fra 1700-tallet, en villa fra 1906 og en ny længe fra 2019. Højergård blev fredet i 1950, og villaen er af Tønder Kommune udpeget som bevaringsværdig.

Højergårds historiske udvikling

Højergård er Højers ældste gård, og den deler da heller ikke navn med byen uden grund. I ældre kil-

der omtales den som “Godset Højergård”, og den første kendte ejer af gården er Bo Petersen, som fik den overdraget af hertug Adolf 8. af Holsten i 1437. Betalingen blev fastsat til én tønne smør og halvdelen læst havre, som hvert år skulle bringes til slottet i Tønder – det tidligere Tønderhus, der blev nedrevet i 1750-51. I 1470 bekræftede kong Christian 1. ejerskabet og vilkårene til sønnen Jesse Boyessen, og Højergård er siden gået i arv og har skiftet ejer mange gange.

I 1686 blev gården delt i to, hvilket ikke var ualmindeligt for større gårde, og i 1740 solgte den daværende ejer, Johannes Hansen Schmidt, endnu en grund fra Højergård, nemlig en lille del af den nuværende have ud mod Torvet. Grunden blev solgt til svogeren Christian Sibber Feddersen, der opførte en ny bygning med bageri og bolig. Bygningen blev kaldt “Stormklokken”, fordi der på bygningen var anbragt en klokke, som blev brugt, når der skulle varsles stormflod eller brand, eller når borgerne skulle hidkaldes og forsamles. Bygningen blev revet ned i 1900.

I 1823/1824 overtog digegreve og landmand Peter Todsens Højergård, og gården blev igen samlet. Peter Todsens ombyggede Højergård til en stor firelænget gård, og i kilder nævnes det, at Todsens opførte et nyt stuehus syd for det gamle, hvilket stemmer godt overens med murankrene på østgavlen, hvor der står årstallet 1823.

I begyndelsen af 1890'erne blev gården købt af slagter og landmand Fritz Sönnichsen, som nedrev to af den firelængede gårds avlsbygninger og opdelte grunden i to matrikler for at give plads til et nyt hus, nemlig den villa, som stadig ligger der og nu er overtaget af Realdania By & Byg.

Villaen blev bygget til Fritz Sönnichsens yngre bror, der var slagtermester i Højer og havde en blomstrende virksomhed med salg og eksport af slagtervarer.

Den næste store ændring på Højergård skete efter genforeningen i 1920. I Højer brugte både den danske og den tyske menighed Højer Kirke, hvor der blev afholdt gudstjenester på både dansk og tysk, og i 1951 købte Den tyske frimenighed Nordschleswigsche Gemeinde derfor Højergård og ombyggede den fire år efter til præstebolig med konfirmandstue og menighedsrådssal.

Senere blev der indrettet en tysk børnehave på gården og en sygestue i gårdens vestlige ende. Den vestvendte del af loftet blev indrettet til beboelse, og det var i denne periode, at Højergård fik den planløsning og indretning, som gården har i dag.

Der findes ikke tegninger af Højergård fra tidligere, men arkitekt Marius Kragh fra Aabenraa – som bl.a. har tegnet Det tyske Gymnasium sammen med arkitekt Otto Weitling – udarbejdede i 1955 tegninger af gården i forbindelse med den store ombygning

til præstegård. Disse tegninger fortæller en del om, hvordan huset har ændret sig gennem sin lange levetid.

Stuehuset

Stuehuset på Højergård er et stort grundmuret længehus i vestslesvigsk byggestil. Det er en stor og markant bygning med to kraftige gavlkviste i to fag, der pryder husets to langsider og viser, at Højergård er en af byens store betydelige gårde. Murværket er udført i de for egnen klassiske rødbrune teglsten, der varierer i farven fra mørkerød til sortbrun. Muren er i krydsforbandt, hvor murskifterne veksler mellem lange løbere og korte bindere og med skrabe-fuger af kalkmørtel.

Ved første øjekast fremstår Højergård enkel og upyntet, men ved nærmere eftersyn træder mange fine detaljer frem i bygningens materialer og dygtigt udførte håndværk. Bygningen står på et fundament af syldsten, som der er tradition for på egnen, men som noget særligt er der muret en let fremspringende sokkel rundt om bygningen. Den er med til at give den høje bygning et harmonisk og afbalanceret udtryk. Facadernes glatte profil i blank mur hviler på soklen og afsluttes under taget af bygningens hovedgesims og tagfod.

Som en fin detalje er de mørkere sten fra brændingen blevet sorteret og brugt som mønster i murværket.

Højergård har fire murankre på østgavlen udført som årstallet for gårdens opførelse: 1823. I alt findes på gården 26 håndmedede murankre, som alle nu er restaureret.

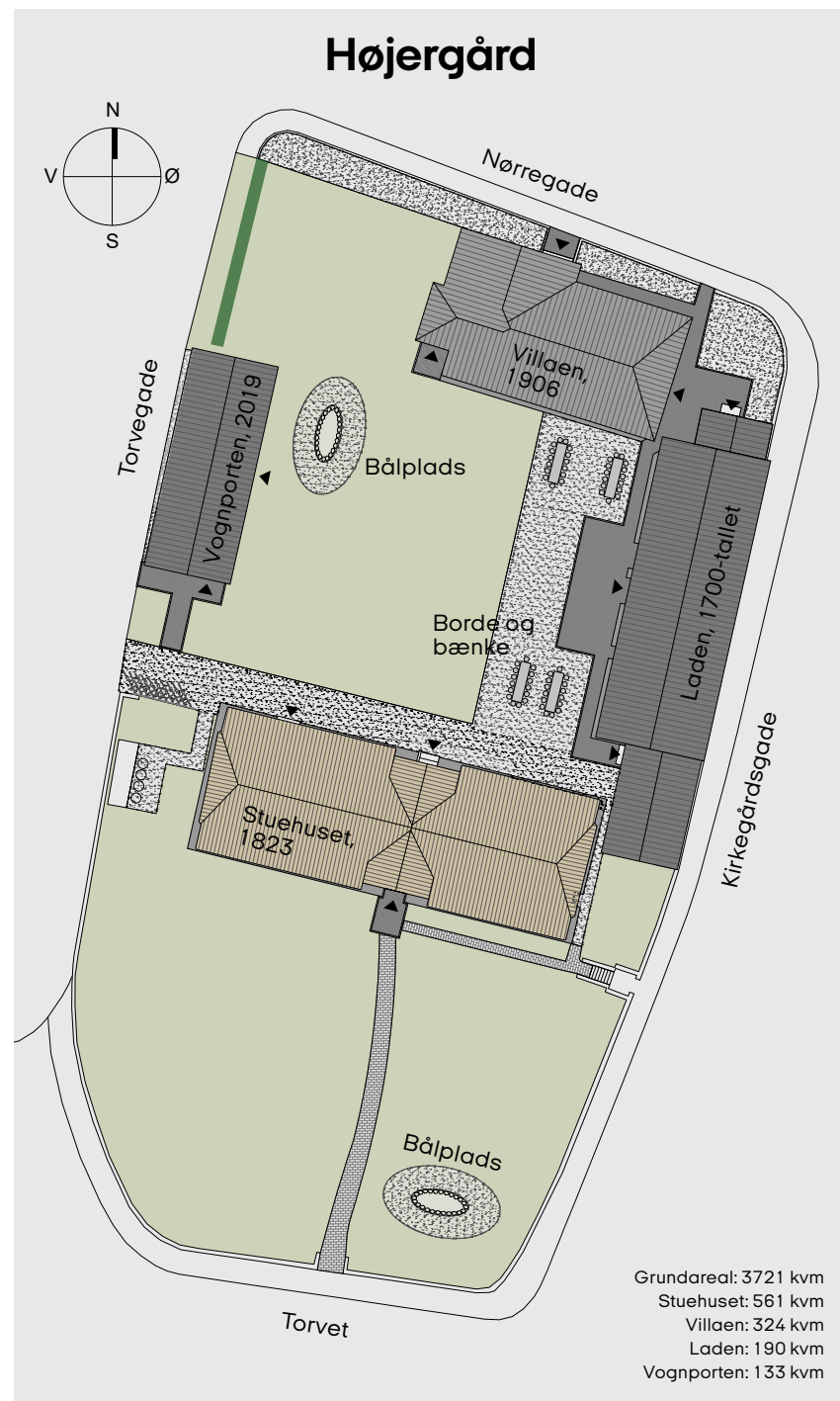
På nordfacaden ses et forløb af mørkebrune sten indsat som hver anden sten i et binderskifte under vinduerne – ikke konsekvent i hele facaden, men måske et udtryk for en grundig murer, der har hygget sig med arbejdet.

Helt tydeligt er det i murværket med det bånd af mørkere kopsten, som er muret langs begge gavlkvistenes tagflugt med en enkelt stens mellemrum til kanten af stråtaget. En diskret, men smuk detalje, som kan genfindes flere steder i Højer.

Højergård har desuden fire murankre på østgavlen udformet som årstallet 1823, der angiver bygningens opførelse. I alt findes på gården 26 murankre. Vestgavlen har fire, mens nord- og sydfacaden hver har ni: To fornedet på hver side af døren og syv i hver gavlkvist. De traditionelle, håndsmedede murankre er nu alle blevet nænsomt restaureret.

Højergård har et traditionelt stråtekt sadeltag med høj rejsning og halvvalmede gavle. Taget trækkes op af de to kraftige og høje gavlkviste, og med sin placering på et af byens højeste steder er det en imponant bygning, der i fordums tid kun var overgået af kirken på Torvet. Taget hviler indvendigt på en hanebåndskonstruktion med øvre og nedre hanebånd, og mønningen er belagt med græstørv, som det er skik på egnen.

Midt i tagryggen sidder tre murede skorstenspiber: To er placeret vest for kvistene, og en er placeret øst

for. Den vestligste skorstenspibe har tidligere været nedtaget, men er nu blevet reetableret i forbindelse med restaureringen. Gamle fotos af Højergård afslører desuden, at der også engang har været en storke-rede af et gammelt vognhjul på husets tag, hvilket falder fint i tråd med, at Højer tidligere var kendt for sine mange storke, og flere af byens gårde derfor havde storkereder på taget.

Vinduerne vidner om husets historie

Alle stuehusets vinduesåbninger har vandrette murstik med skråtstillede sten, og vinduerne sidder plant med murværket, sådan som det er karakteristisk for vestslesvigsk byggeskik. Bygningen har flere forskellige typer vinduer, og en del er blevet ændret gennem tiden. De fleste af vinduerne – som samtidig er de ældste og mest traditionelle – har barokke stiltræk, bestående af en karm med to rammer, som er delt af en lodpost i midten. Hver vinduesramme er opdelt af små sprosser i mindre kvadratiske ruder af samme størrelse.

Vinduerne på nordfacaden og østgavlen er opdelt med ti ruder i hver ramme, hvilket er flere ruder end de traditionelle vinduer på egnen. Øverst i øst- og vestgavlen samt i den nordvendte gavlkvist sidder torrammede vinduer med otte ruder. I vestgavlen er der nederst to store trerammede vinduer med ti ruder i hver ramme, formentlig indsat ved ombygningen

i 1955. På begge sider af indgangsdørene i gavlkvistene sidder desuden halvvinduer i samme stil, som flugter med vinduerne i gavlkvistene og skaber en lodret, harmonisk balance i bygningen.

En enkelt variation i vinduestyperne ses øverst i den sydvendte gavlkvist, hvor der i dag sidder et rundt smedjernsvindue. Ældre fotos viser imidlertid, at der tidligere har siddet et torrammet vindue i stil med vinduet i den nordvendte gavlkvist. Der har muligvis også tidligere været en forkeluge i gavlkvistene, den såkaldte arkengab, hvorigennem der kunne læsses halm og tørv ind på loftet.

Forskellige døre – også genbrug

I modsætning til vinduerne sidder stuehusets døre dybt i de murede dørnicher. I hver gavlkvist sidder en elegant tofløjet, klassicistisk dør med halvrunde overvinduer under kurvehanksbuede dørstik. De halvrunde overvinduer er vifteopsprossede, og i midten er der indbygget kunstfærdige lanterner.

På gårdsiden sidder mod vest en tredje indgangsdør. Den sidder også i en kurvehanksbuet dørniche, men med en ældre, tofløjet rokokodør. Døren er ældre end huset, og den er tydeligvis ikke bygget til dørnichen og har ingen runding foroven. Forklaringen kan være, at døren er sat i senere og måske stammer fra det nærliggende Trøjborg Slot, der blev opført i 1585 lidt nord for Højer, men nedrevet i

1854, og det er derfor sandsynligt, at bygningsdele fra slottet er blevet genbrugt på egnen.

Genbrug af byggematerialer var i sin tid ganske almindeligt på landet; ikke mindst i egne, hvor der var mangel på træ, og også et andet eksempel med genbrug på Højergård dukkede op under restaureringen, da der blev fundet et udendørs trappetrin af sandsten med dekorationsspor. Trappetrinnet kan meget vel være en såkaldt ligsten, der tidligere blev anvendt ved begravelser indendørs og nedlagt i gulvet for at markere graven.

Dørnicherne i bygningen er i øvrigt karakteriseret ved et enkelt, men detaljerigt murværk. De flade kurvehanksbuer over dørene hviler på et let fremspringende vederlag med et dobbeltskifte, og murfalsene over de halvrunde overvinduer er kalket hvide, så de fremstår lette og lyse.

Fra diele til dørs og pisel

De to indgangsdøre forbindes indenfor af en diele, dvs. den velkendte gennemgående forstue i en typisk vestslesvigsk gård. Dielen deler bygningen midt igennem og skaber forbindelse mellem gårdspladsen og haven og mellem rummene i øst og vest.

Fra dielen var der tidligere adgang til loftet gennem en stor lem mellem to af loftsbjælkerne. Det var praktisk om vinteren, når der indefra skulle hentes tørv og andet ned fra loftet. Adgangen til loftet var også afgørende ved en stormflod, hvor det var vigtigt

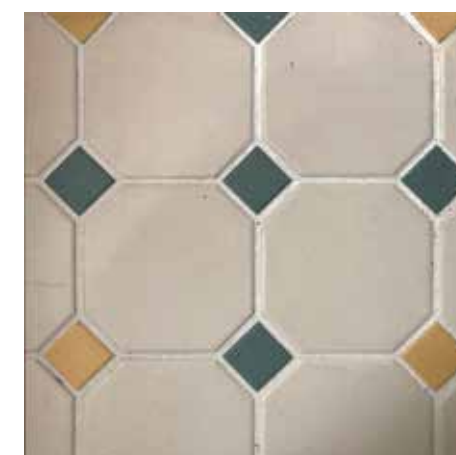
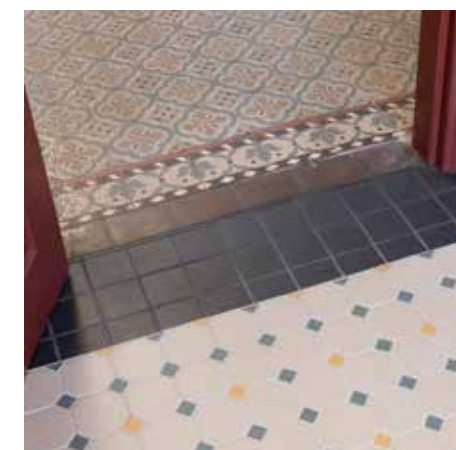
at kunne komme hurtigt i sikkerhed. I forbindelse med ombygningen til præstegård blev den vestligste del af loftet indrettet til beboelse, og på samme tid blev der etableret en ny trappe.

Dielen får sit naturlige lysindfald fra de rundbuede vinduer over indgangsdørene i nord og syd samt fra halvinduerne i gavlkvistene på begge sider af dørene. I rummet findes tillige et lille, firkantet sprosevindue ind til den tidligere konfirmandstue. Om det har været brugt til, at præsten kunne holde opsyn med de unge under konfirmandundervisningen, vides ikke, men vinduet har fået lov at blive siddende som en del af husets historie.

På hver side af dielen ligger en gennemgående række højloftede stuer placeret en suite som perler på en snor. Den oprindelige rumfølge blev ændret, dengang Højergård blev indrettet til præstegård, hvor dielen blev opdelt og flere af stuerne lagt sammen, ligesom der blev etableret en konfirmandstue og en menighedssal i hele husets bredde, men i dag er den oprindelige struktur reetableret.

De mange stuer langs haven viser, at Højergård var en fremtrædende gård med en stor og fin stue – på sønderjysk en 'pisel' – og en stor opholdsstue – på sønderjysk en 'dørns'. Hvor opholdsstuen blev brugt i det daglige og var opvarmet og tæt på køkkenet, så blev de fine stuer sjældent brugt; de var ganske enkelt alt for dyre og besværlige at varme op.

Flisegulvet i dielen er ikke oprindeligt, men er lagt i forbindelse med en af stuehusets ombygninger. De steder, hvor fliserne var i meget dårlig stand, er der nu lagt nye fliser i samme nuancer.

Laden er opført i 1700-tallet og er ligesom stuehuset grundmuret i krydsforbandt og med mørkerøde teglsten. Flere af de oprindelige halvrunde støbejernsvinduer er bevaret.

LADEN

- marskgårdens ældste bygning

Der er ingen tvivl om, at Højergård tidligere har været firelænget og haft flere funktionsbygninger, men hvordan det hele nøjagtigt har set ud, er der meget få informationer om. I gamle brandtaksationer fremgår det, at der har været stuehuse, stalde, lader og andre mindre bygninger, men der findes ikke et præcist billede af, hvilke andre bygninger der har været.

Informationerne er med andre ord sparsomme, hvilket ikke er ualmindeligt på så gamle gårde. Der findes rundt omkring i landet mange eksempler på gårde og landbebyggelser, som gennem tiden har udviklet sig med bygninger, ændringer og nedrivninger, uden at dette er blevet registreret.

Der er dog én bygning på Højergård, som er ældre end stuehuset. Det er den tidligere lade og stald, der ligger på gårdspladsens østlige side ud mod Kirkegårdsgade. Laden er fra den firelængede periode og opført i 1700-tallet.

Laden er i vestslesvigsk byggestil ligesom gården; den er grundmuret i krydsforbandt og opført i den samme mørkerøde teglsten, som i sin tid blev brændt lokalt af bønderne eller på lokale teglværker. Til mørtel og hvidtning blev der tidligere brugt såkaldt "Skælkalk", der ligeledes blev fremstillet lokalt ved at brænde skaller og kalksten fra stranden.

Murene bærer præg af en del ændringer, men der sidder stadig en flot række af de oprindelige halvrunde staldvinduer i støbejern, som er typisk

for egnens stald- og ladebygninger. Enkelte store støbejernsvinduer er dog tilføjet senere.

Den største ændring skete i 1906, hvor laden blev gjort kortere for at give plads til den nye villa, der blev opført samme år ud mod Nørregade. I den anledning fik laden en ny gavl, og samtidig blev bygningen forhøjet med en såkaldt trempelkonstruktion, og der blev lagt et nyt tag.

Det nye tag erstattede det tidligere stråtag, som efter traditionel vestslesvigsk tradition var lagt så stejlt, at vandet let kunne løbe af, men med udbredelsen af nye tagmaterialer omkring 1900 blev det muligt at reducere taghældningen betydeligt. Med en trempelkonstruktion, som bygges ovenpå ydermurerne, blev selve bygningens tagkonstruktion forhøjet, hvilket gav et større og mere anvendeligt loftsareal. Trempelen blev beklædt med brædder, og taget belagt med pandeplader af jern eller zink.

På gårdspladsens vestlige side, modsat laden, stod tidligere en anden af gårdens fire længer. Denne bygning blev fjernet omkring år 1900, men i forbindelse med Realdania By & Bygs restaurering er der opført en ny bygning på dette sted, nemlig en vognport. Med tilføjelse af den nye vognport træder gårdrummet igen tydeligt frem og giver de besøgende en oplevelse af at være på en firelænget gård.

Villaen fra 1906 har en helt anden arkitektur og byggestil end stuehuset, men er alligevel typisk for egnens byggeskik omkring århundredeskiftet, hvor den såkaldte hjemstavnsstil begyndte at vinde indpas.

VILLAEN

- tysk hjemstavnsstil omkring århundredeskiftet

Villaen, der er opført i 1906 af slagtermester Ebbe Sönnichsen, der var bror til Højergårds daværende ejer, Fritz Sönnichsen, har en helt anden arkitektur og byggestil end Højergård. Den er bygget i andre materialer og med andre byggeteknikker end den vestslesvigske gård, men det er alligevel et typisk hus for Højer og egnens byggeskik omkring århundredeskiftet.

I denne periode – i begyndelsen af 1900-tallet – var Højer i sin anden store opblomstring og under indflydelse af en ny byggeskik i Slesvig-Holsten. Frem mod 1920 var mange arkitekter i det nordslesvigske område præget af idealerne fra den arkitektoniske hjemstavnsstil, som i dag kan opleves i bygninger både nord og syd for grænsen. Nørregade 23 er et meget fint eksempel herpå, og det er en stor og imponerende villa med mange fine håndværksmæssige detaljer og arkitektoniske løsninger.

Arkitekten Jürgen Bachmann

Villaen er efter al sandsynlighed tegnet af arkitekten Jürgen Bachmann, som var en af tidens helt store arkitekter i Berlin. Bachmann havde en tæt relation til Højer og var i familie med familien Sönnichsen, som han ofte besøgte, selvom han arbejdede i Berlin.

Hans mor var Sophie Todsen, der var født på Højergård og datter af tidligere nævnte Peter Todsen, som overtog Højergård i 1823/1824. Hun giftede sig i 1864 med Johannes Jürgen Bachmann, der var

godsinspektør på Sandbjerg Gods, og de overtog herefter et teglværk i Nybøl – det berømte Bachmanns Teglværk – hvor Jürgen Bachmann blev født i 1872. Jürgen Bachmanns storesøster blev i 1894 gift med slagtermester Ebbe Sönnichsen, der opførte villaen på Nørregade 23. Jürgen Bachmann havde derfor kendt Højergård, siden han var barn, og har angive-

Jürgen Bachmann

Født 1872 i Nybøl, død 1951 i Glücksburg. Efter sin uddannelse på den Tekniske Højskole Charlottenburg i Berlin mødte Jürgen Bachmann arkitekten Peter Jürgensen, da de arbejdede sammen under arkitekt Jürgen Kröger, og fandt i 1903 sammen om at stifte tegnestuen Jürgensen & Bachmann. De blev hurtigt nogle af tidens betydeligste arkitekter i Tyskland og tegnede i begyndelsen af 1900-tallet en lang række offentlige og private bygninger. De har bl.a. tegnet Nordschleswiger Bank i Tønder (1904), Synagogen i Friedberg (1904), Petrikirken i Flensborg (1909), Skt. Gertrud-kirken i Lübeck (1909), Gymnasiet i Sønderborg (1911) og Schöneberg Rådhus i Berlin (1911).

ligt ikke kunnet sige nej til at tegne det nye hjem til sin søster og svoger.

Jürgen Bachmann var under indflydelse af den slesvig-holstenske hjemstavnstil og anses i dag som en af dens fremmeste repræsentanter. Han var som mange andre arkitekter i tiden optaget af boligen, hvor de nye idealer om en hjemlig og egnspræget arkitektur blev afprøvet. Der findes ingen komplet registrering af hans værker og kun ganske få oplysninger om de bygninger, han tegnede for private. I 1944 flygtede han fra Berlin, og hans arkiv er formentlig ligesom flere af hans bygninger gået tabt under krigens bombardementer.

Det kan derfor ikke vides med sikkerhed, at Jürgen Bachmann er arkitekten bag Nørregade 23, men meget tyder imidlertid herpå. Lokale kilder bekræfter, at Bachmann er arkitekten, og villaens karakteristiske byggestil falder fint i tråd med hans andre bygninger, og hertil kommer også hans nære familiære tilknytning til stedet.

Hjemstavnstil

Hjemstavnstilen var drevet af en ny regional selvbevidsthed i Slesvig-Holsten. Frontløberen for de nye ideer var bevægelsen Heimatschutz, der arbejdede for at beskytte den regionale bygningskultur og udvikle en bedre byggeskik, som var inspireret af egnspecifikke byggetraditioner.

Bevægelsen søgte et opgør med historicismens fokus på de store stilarter fra Europas historie såsom italiensk renaissance, fransk barok, engelsk og fransk gotik. Fortalerne for den tyske hjemstavnstil ønskede en mere "ærlig", national og lokal stil med friere former, dvs. en arkitektur, som var tidssvarende og moderne, og som samtidig kunne genvinde det karakterfulde og enkle fra den gamle bygningskultur, der havde rod i egnens kulturarv.

Som repræsentant for denne særlige tyske hjemstavnstil træder villaen på Nørregade 23 tydeligt frem, og villaen er da også af Tønder Kommune udpeget som bevaringsværdig.

Gesamtkunstwerk fyldt med detaljer

Villaen fra 1906 fremstår som et stort grundmuret hus med mange træk tilfælles med det vestslesvigske byggeri såsom detaljering i murværk og murede stik, men dog i en helt anden og mere sammensat stil – et gesamtkunstwerk, som er den tyske betegnelse for et kunstværk, hvori flere kunstarter er forenet.

Bygningen er vinkelbygget og opmuret af røde teglsten, der i farven minder om stuehusets. Mod vest er muren forsynet med et fremspringende parti, der kan minde om en gavlkvist, men som afsluttes foroven af et afvalmet tag. Herunder er der indgang til en havestue, som har en stor åbning mod vest under en halvrund kurvehanksbue.

De store tagflader med falstagsten, de murede skorstenspiber og de mange kunstfærdigt udformede detaljer er typiske træk for den tyskinspirerede hjemstavnstil.

Dørene i villaens entré fremstår med den oprindelige ådring, udført i en form for fantasitræ. Gulvet er af terrazzo, mens væggene er marmorerede – også på stikkontakten.

Facaden mod nord og vest er muret i det traditionelle krydsforbandt, mens syd- og østfacaden er i kvartstensforbandt. Selve murværket har en overvældende mængde detaljer. På øverste del af gavlen mod vest, på flunkerne og på gavlen mod nord er murværket udsmykket med pilastre, som er skabt ved, at de mellemliggende felter i muren er trukket tilbage som blændinger. Pilastrene omkring vinduerne afsluttes nederst af murede konsoller, og over de små vinduer på første sal findes spidse trekantede murstik med pudsede blændinger under.

Karakteristisk for bygningen er også de lodretstående felter på begge sider af de fire store vinduer mod nord. De er udført i cementpuds og har fire nedadpegende trekanter som dekoration.

Med disse greb opløser arkitekten på denne måde de normalt bærende elementer – søjler, karme og stik – og bruger dem som dekorative elementer. Materialerne og arkitekturen bliver i sig selv formskabende. Det er især tydeligt på den østvendte gavl, hvor der i fire murskifter i flugt med vinduernes underkant er fem firkantede og dekorative felter i cementpuds, der kan minde om bjælkeender.

Stilen viser en ny og friere byggestil, hvor arkitekten bevidst har leget med former og materialer og blandet egnstraditioner og stilelementer med både traditionelle og moderne materialer. Der herskede ikke længere nogen fast form eller entydig stil, og bygningen skal ses

som arkitektens eget totalkunstværk; et gesamt-kunstwerk. At den nye byggestil var populær og faldt godt i tidens smag, viser sig også ved, at der i 1907 uden for Højer, Ved Gaden 3, blev opført et nært identisk hus i samme stil og med samme materialer og detaljering. Det må være tegnet af den samme efterspurgte arkitekt, måske Jürgen Bachmann, som har genbrugt form- og stilelementerne fra Nørregade 23.

Typisk for hjemstavnsstilen er også de store tagflader, som er belagt med falstagsten. Taget på villaen i Nørregade har desuden tre taskeskiver: én mod nord og to mod syd samt to murede skorstenspiber, der er kunstfærdigt udformet med spidse åbninger i stil med de skorstenspiber, der kendes fra engelske landhuse.

Der er fire åbninger i skorstenspiben mod øst og fem i den mod vest. Skorstenspiben mod øst er vendt på langs af tagets rygning, mens piben mod vest vender på tværs som en tagrytter. Et andet dekorativt element på taget er de tre valmklokker, der er udformet som løvehoveder og afslutter rygningen mod øst og vest.

At det har været et bekosteligt hus at opføre, ses tydeligt i villaens mange kunstfærdige detaljer. Her er ikke sparet på noget. De mange dekorative elementer med inspiration fra flere forudgående stilperioder og de mange fine jugend-detaller indvendigt vidner både om bygningens samlede kvalitet og om dens forankring i hjemstavnsstilen, der prægede byggeskikken i Slesvig omkring århundredeskiftet.

RESTAURERINGEN

- fra marskgård til madlejrskole

At restaurere en historisk marskgård og omdanne den til moderne madlejrskole er ikke kun et spørgsmål om at indrette nye funktioner; det er i lige så høj grad et spørgsmål om at bevare en sjæl og skabe et sammenhængende miljø med respekt og forståelse for bygningernes historie og unikke bevaringsværdier. Denne restaureringsopgave fortæller arkitekten og tre af håndværkerne om.

På Højergård vil Arla Fondens folkeskolelever på madlejr kunne nyde godt af den store have med frugttræer, bærbuske og bålplads, og i de nyindrettede sovesale er der plads til i alt 60 elever

Bygningskultur og madkultur

Af Realdania By & Byg

Lokale råvarer. Bær og frugter fra haven. Grøntsager af egen avl og alt godt fra havet...

Da Højergård i 1823 blev bygget som en af byens fremtrædende gårde, har disse lokale råvarer utvivlsomt været en del af det store landkøkken. I dag, 200 år senere, er det igen de gode råvarer og duften af mad, der fylder Højergård. Fremover skal det samlede gårdanlæg være hjemsted for en madlejrskole, der drives i et partnerskab mellem Arla Fonden og Tønder Kommune, og mødested for lokale mad- og naturaktiviteter.

Med Realdania By & Bygs restaurering er bygningskultur og madkultur nu forenet. Den værdifulde stedbundne bygningskultur er bevaret og sikret, og samtidig er der skabt nogle rammer, som sikrer masser af liv og aktivitet i bygningerne, og som understøtter arbejdet med sundhed i kommunen, og samtidig giver de besøgende i alle aldre en unik oplevelse af madkultur og bygningskultur under ét.

Både som madlejrskole og som lokalt mødested vil de besøgende på Højergård kunne nyde godt af de fire bygningers forskellighed, den centrale placering i Højer og den over 3.500 kvm store grund. Ud over sovesale, undervisningslokaler og skolekøkkener vil de 6. og 7. klasser-elever, som kommer fra

hele landet, få gode muligheder for at hente råvarer, urter, grøntsager osv. lige uden for døren og for at gå på opdagelse i det særlige marsklandskab.

Og med sin placering ved byens naturlige omdrejningspunkt, Torvet og kirken, vil de nye aktiviteter smitte positivt af på byen, detailhandlen og de lokale fødevarereproducenter og dermed bidrage til at styrke det sammenhold og den sammenhængskraft, der allerede findes, og være med til at fastholde byen som skoleby og hjemsted for unge mennesker. Her ved føjes endnu et element til det ambitiøse Tøndermark Initiativ, som Realdania, Tønder Kommune, A. P. Møller Fonden og Nordea-fonden står bag.

Realdania By & Bygs arkitekt og projektleder Connie Hviid har stået i spidsen for restaureringen af det samlede Højergård: stuehuset fra 1823, villaen fra 1906 og laden fra 1700-tallet. Hertil kommer opførelsen af en ny vognport.

ARKITEKTEN:

At restaurere uden at løbe med bygningernes sjæl

– Opgaven har været at få alt det nye indhold til at passe ind i de tre bygninger, uden at vi løber med bygningernes sjæl. Vi har bestræbt os på at fastholde den ånd og stemning, der har været i de tre bygninger på det tidspunkt, da de hver især blev opført: Stuehuset i 1823, den tyskinspirerede villa i 1906 og den gamle ladebygning i 1700-tallet.

Sådan lyder det fra Realdania By & Bygs arkitekt og projektleder Connie Hviid, når hun med få ord skal beskrive den restaureringsopgave, som arkitekter, ingeniører og håndværkere blev kastet ud i, efter at Realdania By & Byg i slutningen af 2016 havde købt de tre ejendomme midt i Højer og efterfølgende skulle udfærdige den overordnede restaureringsplan.

At transformere en historisk marskgård til moderne madlejr var med andre ord ikke kun et spørgsmål om at indrette nye funktioner i de eksisterende bygninger; det var i lige så høj grad et spørgsmål om at bevare en sjæl og skabe en sammenhængende arkitektonisk og historisk fortælling af høj kvalitet og med respekt og forståelse for bygningernes særegne historie og unikke bevaringsværdier. Et restaureringsarbejde, der samtidig kan tjene som foregangsbyggeri for andre historiske huse på egnen og vise vejen for ejere af lignende huse, som ønsker at fastholde egenarten, men samtidig ønsker en tidssvarende bolig.

– Vores ambition har været at genbruge så meget som muligt i de tre bygninger, i det omfang det har

kunnet lade sig gøre, og i det omfang det giver mening i forhold til bygningernes nye funktioner. Vi har forsøgt at hente inspiration i tidligere tiders enkle og snusfornuftige løsninger, som mange husejere gerne sværger til, når løsningerne kan udgøre et godt alternativ til de gængse byggemarkedsløsninger. Det er samtidig vores håb, at nogle af de løsninger og metoder, vi har taget i brug, kan inspirere til, at flere huse fra denne periode restaureres og bevares, siger Connie Hviid.

Laden

Men ét er ambitionen om at bibeholde en særlig sjæl og stemning; noget andet er at indfri ambitionen. Som eksempel på, hvordan stedets særlige ånd og stemning er fastholdt og genskabt, fremhæver Connie Hviid den gamle lade fra 1700-tallet.

Den er ganske vist ikke fredet ligesom det gamle stuehus fra 1823, og den ligger heller ikke øverst i hierarkiet af bygninger på matriklen, men den indeholder en række fine bevaringsværdier, som nu er istandsat og trukket frem i dagens lys. Samtidig fungerer bygningen i dag som et topmoderne skolekøkken, og denne transformation og nyindretning er blandt andet lykkedes ved at give bygningen lidt rygstøtte.

– Den gamle lade er simpelthen blevet afstivet med et korset. Eller sagt på en anden måde: Hele laden har fået et indvendigt skelet af store stålbjælker.

På den måde har vi kunnet bevare de gamle ydermure med alle deres historiske spor og slitage, men uden at murene skulle bære vægten af tagkonstruktionen og andre bygningslementer. Dén vægtløftning klarer det nye stålskelet, forklarer Connie Hviid.

I dag er det solide skelet ikke længere synligt; det er gemt bag nye indervægge, men valget af netop denne restaureringsløsning har betydet, at de besøgende på Højergård den dag i dag stadig bliver mødt af den historiske lade, der står med alle de aldriings-tegn, som naturligt er kommet til efter flere hundrede år som opbevaringssted for afgrøder, foder, redskaber, maskiner osv.

– Det betyder, at også alle de ændringer og tilføjelser, der er sket gennem årene, er bibeholdt. Det gælder for eksempel den skønsomme blanding af vidt forskellige vinduer og døre, som – set med nutidens øjne – nogle steder kan virke malplacerede, men som er placeret lige dér, hvor de fungerede bedst, dengang laden var en praktisk bygning i tilknytning til en af egnens store og fornemme marskgårde, siger Connie Hviid.

I hver sin ende af laden er der tilføjet to nye tilbygninger i sortmalet træ. I den ene ende findes vindfang, køle- og fryserum samt opbevaring af kolonialvarer. I den anden ende er der vindfang og teknikrum. For at få lys ind i rummet er den tidligere tillukkede bygning nu forsynet med høje vinduer i tremplens bræddebeklædning.

Og når de store gamle ladeporte midt i bygningen åbnes, bliver de besøgende indenfor mødt af to imponerende undervisningskøkkener, hvor der ikke blot er plads til skaberglæde hos 60 store og små kokke; der er også plads til store armbevægelser. Den gamle lade går nemlig helt til kip, og næsten syv meter over de moderne komfurer, kogeplader og opvaskemaskiner vidner den vældige tagkonstruktion med synlige bindbjælker fra 1700-tallet om bygningens fortid som stor og rummelig ladebygning.

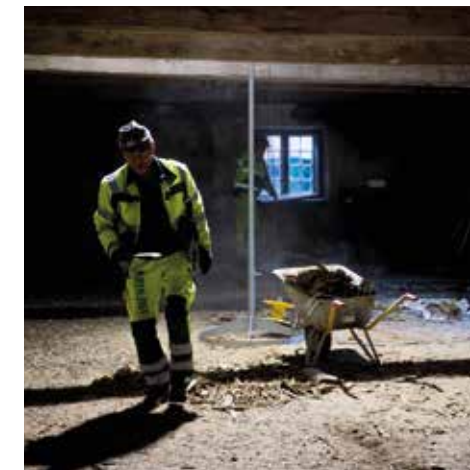
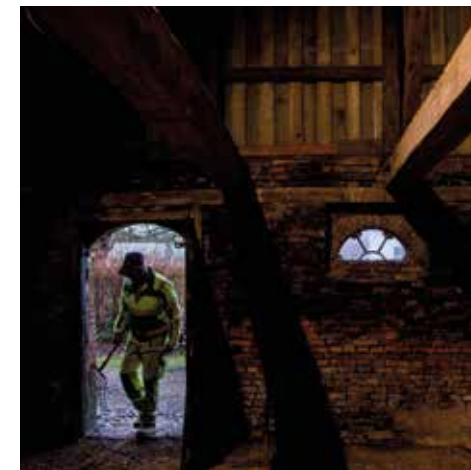
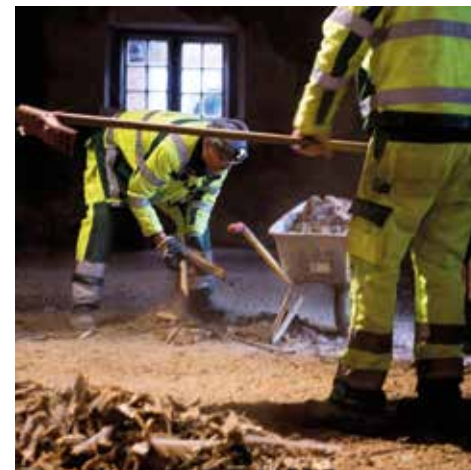
Stuehuset

Også marskgårdens fredede stuehus er i stort omfang genskabt, sådan som det så ud, da det blev opført for snart to hundrede år siden. Nedhængte lofter, skillevægge og nyere termovinduer er fjernet, men ligesom i laden er der også her bibeholdt nogle af de forandringer, der er sket gennem tiden, og som er med til at fortælle husets historie.

Det gælder for eksempel den store sal, som huset ikke er født med, men som blev etableret, dengang huset var ejet af den tyske frimenighed og blev ombygget til præstegård med konfirmandstue og menighedsrådssal.

Ved restaureringen er gårdens forstue og stuer ført tilbage til deres oprindelige udseende, men den store sal er bevaret.

I gårdens lade er de gamle ydermure bevaret. Indvendigt er bygningen afstivet med et skelet af store stålbjælker, så bygningen i dag kan fungere og indrettes til moderne aktiviteter.

I villaens stueetage er den oprindelige rumfordeling genskabt, og vægge og lofter er farvesat med inspiration fra de farvearkæologiske undersøgelser.

– I et restaureringsprojekt er det altid en afvejning, hvad vi vil fjerne, hvad vi vil bevare, og hvad vi vil restaurere. Når vi har bibeholdt den store sal, er det både for at vise husets udviklingshistorie som bl.a. præstegård og for at udnytte salens rummelighed, der spiller godt sammen med husets nye rolle som samlingssted for børn på madlejre, fortæller Conni Hviid.

Til højre for husets indgang lå oprindeligt husets køkken. I midten af 1950'erne blev køkkenet ombygget, men det har nu fået sin oprindelige form tilbage og er i dag indrettet til tekøkken, som bruges ved arrangementer i den store sal og ved møder.

I forbindelse med ombygningen til præstegård i 1950'erne blev en del af husets førstesal indrettet til beboelse og forsynet med en ny trappe. I dag er der indrettet sovesal med plads til 30 overnattende lejrskolegæster, og samme antal sovepladser er der også indrettet på villaens første sal.

Al stuehusets originale inventar og velbevarede bygningsdele som døre, trælofter, paneler, udskaaringer, dørgreb mv. er sat i stand. Det gælder for eksempel mange af de indvendige og udvendige døre, og det gælder samtlige af de gamle vinduer, som stod til at redde. De er nu restaureret, og de steder, hvor der var isat nyere termovinduer, er disse udskiftet med nye håndsnedkererede kernetræsvinduer med koblede rammer. Mange steder har gulvene været oppe, så

der kunne isoleres nedenunder, og efterfølgende er alle gulvbrædder lagt på plads igen og sæbebehandlet. Og som prikken over i'et har stuehuset fået nyt strå på taget.

En farvearkæolog har genfundet de originale farver og bemalinger, og på baggrund af disse farvefund er der valgt farver, der dels harmonerer med de originale; dels harmonerer med stuehusets nye funktion som samlingssted. Og netop farvesætningen i de enkelte rum er ifølge Connie Hviid i høj grad med til at slå en stemning an og indfange en særlig tidsånd.

– Lys og skygge, farver og stofflighed er med til at give en fornemmelse af den epoke, som huset er opført i, men farverne er i høj grad også med til give rummene en identitet og sætte de besøgende i en særlig stemning, siger Connie Hviid.

Villaen

Også i villaen fra 1906 er alle farver og bemalinger, vægdekorationer og loftsdekorationer nu i videst muligt omfang genskabt på baggrund af farvearkæologens fund. Selv om villaen gennem årene har haft forskellige ejere og været underlagt skiftende modeluner og stilretninger, så var mange af de fine og kunstfærdige detaljer bevaret, da Realdania By & Byg overtog villaen i 2016.

Det gjaldt for eksempel fine ådrede døre samt fyldningsdøre og skabe, der var rigt dekorerede med

de typiske jugendstil-detaller, som prægede byggeskikken i Sønderjylland og Nordslesvig omkring århundredeskiftet, og det galdt lofter med fine mønstre og borter samt specialfremstillede dørgreb og langskilte med slyngede blomstermotiver og et svunget "S" som symbol for familien Sönnichsen, der opførte villaen i 1906. Det hele er nu restaureret eller genskabt.

Også udvendigt er villaens fine murværk med dets mange detaljer og farvespil restaureret, ligesom de originale vinduer og døre er restaureret.

Ved Realdania By & Bygs overtagelse var husets tag stadig belagt med de originale sortblå tagsten, men taget trængte til udskiftning, og til alt held viste det sig, at de sortblå tagsten stadig forhandles i Tyskland.

Vognporten

Ud over de tre eksisterende bygninger på matriklen er der tilføjet en helt ny bygning, nemlig en sortmalet vognport, der komplimenterer laden og er placeret mellem stuehuset og villaen. Dermed er hele anlægget nærmest genskabt som en firelænget gård, og gårdrummet træder igen tydeligt frem.

– Den nye vognport er med til at indramme gårdrummet, så det igen får karakter af en klassisk, lukket gårdsplads mellem fire længer, og samtidig er vognporten dét sted, hvor børn på madlejr og andre besøgende i marsgården kan søge ly og læ, og hvor de kan rengøre grøntsager, spise madpakker osv., siger Connie Hviid.

Udenfor er der bålplads, og i den store lukkede have er der bede, krydderurter, bær, blomster og frugttræer.

I den nyopførte vognport kan elever på Arla Fondens madlejr arbejde udendørs med madlavning.

I villaens kachelovnstue er den gamle kachelovn bevaret, og dørene er forsynet med nye hånddrejede dørgreb i træ, magen til de oprindelige.

Det er snedkermester Stephan Wendicke, som har stået for restaureringen af døre og vinduer i Højergårds 200 år gamle stuehus og villaen fra 1906.

SNEDKEREN: At reparere og bevare i stedet for at skifte ud

– Vinduerne er nok 100 år gamle, og selve træet fejler intet. Vi har været med til at udskifte vinduer, som kun var fem og ti år gamle, fordi de ikke kunne mere. Men vinduerne fra den gamle Højergård – det er kvalitet – også selv om de skal restaureres.

Sådan lød ordene fra den lokale snedkermester Stephan Wendicke, da han efter mange måneders arbejde på Højergård kunne sætte sidste punktum for en omfattende restaurering og samtidig skrive under på, at han nu kender *samlige* vinduer og *samlige* døre i det næsten 200 år gamle stuehus og den tilstødende villa fra 1906.

I stuehuset er 22 vinduer blevet restaureret, mens 16 vinduer i den sydlige facade er fremstillet helt fra bunden, og hertil kommer fire nye kvistvinduer. Når det gælder dørene, er i alt 30 indvendige og udvendige døre i stuehuset blevet restaureret og i nogle tilfælde forsynet med nye, hånddrejede greb, magen til de oprindelige.

I villaen viser snedkermesterens optælling, at i alt 32 vinduer er restaureret og forsynet med nye forsatsrammer, mens der er bygget 13 nye døre og restaureret 21.

Ikke færre end 60 døre og 70 vinduer har altså været en tur forbi Stephan Wendickes snedkerværksted lidt længere nede ad gaden. Men når man som Stephan har specialiseret sig i at restaurere gamle huse og selv bor i et fint gammelt byhus midt i

Højer, så giver det god mening, når han betegner de mange, mange timers snedkerarbejde på Højergård som “megafedt”.

Efter 25 år i branchen og 13 år som ejere af den lokale snedkervirksomhed tøver hverken Stephan eller hans kompagnon Morten Jepsen, når de hævder, at de gamle originale trævinduer er udført i en trækvalitet, som er umulig at skaffe i dag. Vinduerne har en formidabel holdbarhed – også selv om de i mange år har været udsat for vestkystens hårde vind og vejr og ikke har været holdt ved lige.

– Hvis man sammenligner åretegningerne i et nyt stykke træ med åretegningerne i det gamle træ fra stuehusets vinduer eller døre, så er der tydelig forskel. Årerne ligger meget tættere i det gamle træ end i det nye, og det skyldes, at det gamle træ er kernetræ. Og det er det allerbedste til vinduer, forklarer Stephan Wendicke.

Godt træ og faglig stolthed

Kernetræ er – som ordet siger – kernen, dvs. den inderste del af en træstamme. Kernens primære funktion er at give træet styrke, mens det yderste lag, kaldet splintved, transporterer vand fra rødderne til kronen på træet. Kernen er “død”, og der foregår derfor ikke længere vandtransport. Cellerne fyldes i stedet med “affaldsstoffer” for at beskytte sig selv mod råd og svamp, og netop den egenskab gør kernetræ særdeles

Alle vinduer er malet med linoljemaling – både de restaurerede vinduer og de nye snedkerfremstillede.

stærkt og velegnet til vinduer, som jo har en udsat placering på et hus.

Træ af god og holdbar kvalitet er noget, de to håndværkere går meget op i. Godt træ er en del af deres faglige stolthed, og fordi gamle vinduer stort set altid er udført i det gode, stærke kernetræ, tøver de heller ikke, når nogen spørger, om det kan betale sig at sætte gamle, slidte og misligholdte vinduer i stand:

– Selvfølgelig, når blot man bruger de rigtige materialer og metoder og udskifter defekte dele på en ordentlig måde. Med den rigtige istandsættelse kan et 100 år gammelt vindue sagtens holde mange år endnu, siger Stephan Wendicke.

Ved at beholde de gamle vinduer fremfor at udskifte med nye kommer der heller ikke fordyrende efterreparationer, kompliceret tilpasning til skævheder eller til indvendige snedkerarbejder som for eksempel lysnings- og brystningspaneler. Samtidig kan det gamle vindue energiforbedres, så det isolerer bedre end tilsvarende nye termovinduer af træ eller plastik eller aluminium.

På udkig efter gamle vinduer

Skaderne på de gamle vinduer i stuehuset og i villaen skræmte på ingen måde de to erfarne snedkere. Vinduerne havde flere af den slags skader, som de

Både de gamle restaurerede vinduer og de nye snedkerfremstillede passer nøjagtigt til stuehusets gamle mure med alle deres skævheder og spor af tidens tand.

For at kunne reparere vinduesrammerne har alle glas forsigtigt været taget ud og herefter nummereret, så de kunne komme tilbage på deres rigtige plads.

to ofte støder på, når de restaurerer gamle vinduer: Rådne karm- og rammebundstykker, rådsråder på det nederste stykke af sidekarme og lodpost, dvs. den midterste, lodrette del af vinduet, samt rustne hængsler og beslag, løstsiddende eller manglende kit ved ruderne og ødelagte eller smadrede glas.

Alt sammen udfordringer, som de lever og ånder for – faktisk så meget, at de på deres opgaver rundt om i landet altid er på udkig efter gamle kasserede vinduer, hvorfra der måske kan hentes løsdele, den dag et andet gammelt vindue skal repareres.

Gammelt glas med luftbobler

Og netop denne samlermani kom dem for alvor til gode, da de stod med ganske mange af stuehusets vinduer, hvor glasset var så ødelagt eller smadret, at det skulle udskiftes.

– På vores lager var der heldigvis mange af de vinduesrammer, som vi har indsamlet gennem tiden, som havde fint og intakt glas, der matchede glasset fra marskgårdens vinduer. Disse stykker glas har vi taget ud og skåret til, så de passer nøjagtigt til glasset i stuehusets øvrige vinduer. Man kan faktisk ikke se forskel. Det gamle glas i alle vinduer har samme ujævne, lidt bølgede udseende – helt i modsætning til det moderne, plane glas, siger Stephan Wendicke.

Det bølgede glas, som den sønderjyske snedkermester og hans folk har været heldige at finde rundt

TRÆ

De fleste danske vinduer er af fyrretræ, men da vinduet hører til det vejrsmæssigt mest udsatte på et hus, er det ikke 'bare' almindeligt fyrretræ, der indgår i vinduernes konstruktion. Det er nøje udvalgt ud fra hårdhed (harpiksindhold), mindst muligt vandsugende egenskaber (spejlskåret) og stor modstandsdygtighed overfor råd, svamp og insekter (kernetræ).

Der findes tusindvis af eksempler på originale vinduer af træ i Danmark, der er skabt med dette udsøgte træ og har holdt i flere hundrede år, og med den korrekte istandsættelse og vedligeholdelse er der mange år tilbage i disse vinduer.

omkring, stammer fra forskellige perioder. Nogle af glasstykkerne er mere end 200 år gamle, mens andre "kun" er 70 år. De er alle et produkt af glasproduktioner på forskellige tider med ujævnheder og luftbobler, der ligner små vandpytter. På grund af forskellighederne har det også været vigtigt at udvælge de enkelte stykker glas med omhu, så de

udvalgte, nyindsatte glasstykker “flimrer på samme måde som de eksisterende ruder”, lyder det fra snedkeren.

Heldigvis var ikke alle vinduesglas i stuehuset ødelagte; mange af ruderne kunne sagtens genbruges, og her er det blot rammerne, som nu er sat i stand. For at kunne reparere rammerne har alle glas forsigtigt været taget ud, ved først at skære den gamle kit løs og derefter trække alle glasstifter ud. Alle stykker glas er herefter blevet nummereret, så de kunne komme tilbage på deres rigtige plads. Og det er ifølge Stephan Wendicke en ikke helt uvæsentlig detalje, eftersom mange gamle vinduer med årene forskyder sig lidt, og derfor kræver hvert lille vinduesfag sit eget særligt tilpassede vinduesglas.

En stor portion tålmodighed

Med glasset fjernet kunne selve rammerne herefter afrenses og repareres med for eksempel et nyt stykke træ eller en lus, dvs. en lille træklods, kilet ind i et hulrum. Også de gamle beslag og hængsler er i videst muligt omfang bevaret, og dér, hvor det har været nødvendigt at erstatte med nye beslag, hasper eller kroge, har en smed været på banen.

At restaurere alle gamle vinduer og døre er ikke et arbejde, der kræver kæmpestore maskiner og avanceret teknologisk værktøj. Tværtimod. Langt det meste af den afrensning og afslibning og tilpasning og

udlusning, som er foregået, er sket med håndkraft og med en stor portion omhyggelighed og tålmodighed. Især det sidste er ifølge snedkermesteren afgørende for at lykkes med en restaureringsopgave som den i Højer.

Arbejde på øjemål

– Alle døre og vinduer er blevet håndteret individuelt, og det samme gælder skabslåger og andet inventar. Der er ikke noget, vi har kunnet “køre på samlebånd”. Ta’ bare et kig på de mange profiler i vinduerne. De er alle vidt forskellige. For at få den helt rette profilering har vi nogle steder skullet bruge to profilmjern på bare én enkelt profil, fortæller Stephan Wendicke og fortsætter:

– I en restaureringsopgave som den her er der hundredvis af små ting, som skal passe sammen. Man skal have et øje på hver finger. Og det er langt fra kun et spørgsmål om metoder og teknikker. Når man har at gøre med historiske og fredede ejendomme, foregår meget af arbejdet nemlig på øjemål. Jeg er glad for, at jeg har været tæt på hele tiden, lyder det fra Stephan Wendicke, som sammen med sin kompagnon nu bare glæder sig til, at der kommer masser af liv og aktivitet i Højergård.

Langt det meste af arbejdet med at restaurere de gamle vinduer og døre er sket med håndkraft og en stor portion omhyggelighed og tålmodighed.

Det er tækkemand Kim Andersen, som har stået for at lægge det nye stråtag på det gamle stuehus. Til det store tag er brugt 6.000 bundter danske tækkerør, 1.200 meter fyrretræslægter og næsten 400 stykker græstørv.

TÆKKEMANDEN: At indordne sig naturens eget byggemateriale

– Vi har undervejs foretaget mange flere opmålinger på det her tag, end vi normalt gør. Ikke for at få taget til at være snorlige, men tværtimod for at få det til at være skævt – lige så skævt, som det var i sin tid, da det blev lagt. Taget følger husets og murenes skævhed. Det har været en anderledes og sjov udfordring.

Sådan lød det fra tækkemanden Kim Andersen, efter at han og hans tvillingebror Jan i godt halvanden måned og i ly af en kæmpe stor presenning havde kravlet rundt i ti meters højde i sønderjyske Højer. Og når de to tækkemænd i dag kigger op på taget med de halvvalmede gavle, er de meget tilfredse med at se et tag, som er en lille smule skævt, og som buer lidt indad oppe ved skotrenden. Det var nemlig en del af opgaven: At genskabe den gamle gård så tæt på dens oprindelige udseende som muligt med alle dens skævheder og forskydninger. Og når de to håndværkere betragter taget *nedefra*, under det 30 centimeter tykke lag af strå, er det tydeligt at se, hvordan den gamle hovedgesims, der løber rundt om huset, er vind og skæv. Og det er også helt bevidst: Sjakket af murere, som har været i gang med at udbedre det gamle murværk, har nemlig ligesom de to tækkemænd bevaret de fleste af gårdens skævheder og spor af tidens tand.

600 kvadratmeter tag

Tusindvis af tykke danske tækkerør har været igennem de to erfarne tækkemænds hænder, og dermed

har de ikke blot sikret, at marskgårdens fredede stuehus kan holde til regn og rusk i de næste mange år; de har også sikret, at stuehuset i sit udtryk er bragt tilbage til fordums storhed – dengang i 1823, da det blev bygget og beklædt med strå på toppen, helt i tråd med egnens byggeskik.

Og selv om det har været en tidskrævende opgave at tække en tagflade på godt 600 kvadratmeter, så har det også været et spændende og godt arbejde. Det glæder nemlig en tækkemand med mere end 30 års erfaring, når en næsten 200 år gammel fredet marskgård restaureres efter gode klassiske håndværksmetoder og med traditionelle kvalitetsbyggematerialer, som har bevist deres værd i tusinder af år.

På toppen af det fredede stuehus ligger der nu over 6.000 bundter danske tækkerør, 1.200 meter fyrretræslægter og næsten 400 stykker græstørv. Skulle huset have haft et udtryk nøjagtig som i gamle dage, skulle stuehusets tag have været beklædt med enten rug- eller hvedehalm, men da halmens holdbarhed ikke kan måle sig med tækkerørene, måtte de vige pladsen for de lange, grove rør, der er høstet i Limfjorden.

Naturens eget byggemateriale

Generelt gælder det ifølge Kim Andersen om at vælge de rigtige rør til den givne opgave.

– Til en stor tagflade som den i Højer er det godt at bruge lange rør, mens det på et mindre hus med mange inddækninger ofte fungerer bedre med korte rør. Men uanset vores ønsker til rørens længde og tykkelse osv., så er både halm og strå og rør jo naturens eget byggemateriale, og vi kan ikke diktere, hvad naturen skal levere. Derfor må vi ofte bruge de rør, der kan skaffes, og heldigvis er tækkerør jo et fleksibelt materiale, som vi kan bearbejde og bøje og tilpasse, siger Kim Andersen.

Inden de to tækkemænd kunne gå i gang, havde tømrerne sørget for lægter, spær og isolering. Med tanke på at bevare så meget som muligt af stuehusets oprindelige materiale, er de 200 år gamle spær bevaret, mens der til gengæld er lagt nye lægter til at holde den store tagkonstruktion. Under lægterne er desuden lagt en dampspærre.

– Dampspærren på et stråtag er meget vigtig – og det er uhyre vigtigt, at den er tæt. Hvis der er damptryk inde i huset, vil fugten nemlig vandre ud gennem isoleringen og ud gennem taget. Det giver risiko for, at der dannes kondens i taget, forklarer Kim Andersen.

Over lægterne, dvs. mellem lægter og strå, er der desuden lagt en brandhæmmende dug, fremstillet af særligt glasvæv, som først smelter ved over 800 grader. Dugen er på den måde med til at stoppe ilttilførslen, hvis uheldet er ude, og der skulle opstå brand.

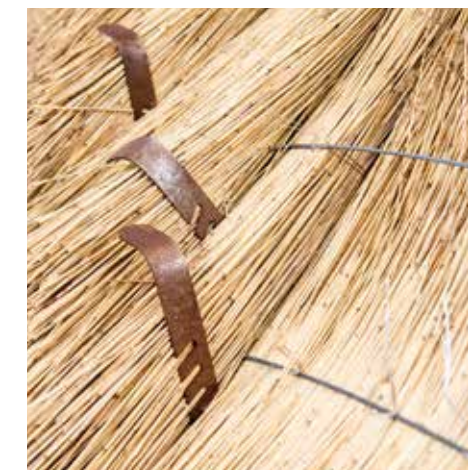
Egnens håndværkstraditioner

Da Realdania By & Byg overtog gården, var marskgårdens stuehus allerede beklædt med strå, men stråene var slidte og trængte til udskiftning. De to andre historiske huse på matriklen – villaen og den gamle ladebygning – var beklædt med hhv. tegl og pandeplader.

Mens stuehusets tag nu er belagt med danske strå, er villaen restaureret med nyt tag af tyskproducerede blåsorte teglsten, i tråd med husets tyskinspirerede byggestil, mens laden har fået tagbelægning af sorte pandeplader i zink for at holde samme stil som det oprindelige gamle tag.

Det nye stråtag på stuehuset er lagt med stor respekt for egnens særlige håndværkstraditioner, og kun den tjærede hørsnor eller det håndsnoede halmbånd, som i sin tid udgjorde det tækkegarn, stråtaget blev syet fast med, er udskiftet med metaltråd og stangjern. Med en brandhæmmende dug mellem lægter og strå er det nemlig ikke muligt at sy stråene fast rundt om lægterne; i stedet er der lagt stangjern, dvs. runde galvaniserede jernstænger hen over stråene.

Da det kun er rodenderne af stråene, som er synlige på et stråtag, mens resten af de omkring to meter lange tagrør ligger gemt inde i taget, så er også de tynde jernstænger i dag godt gemt inde bag stråene.

Til tækningen af den 600 kvm store tagflade er brugt lange, grove tækkerør, som er høstet i Limfjorden.

STRÅ

Det danske stråtag kan dateres 5000 år tilbage. Længe før vikingerne begyndte at arbejde med tækkede bygninger, havde stenalder-befolkningen fundet ud af, at tagrør var fremragende til tag.

Danmark var dengang dækket af skov, så bosættelserne fandt sted langs fjorde og søer, hvor der var en overflod af disse lange rør, som hvert år vokser sig to meter høje, smider bladene ved frost, og dernæst står som lange, stærke stængler, der dengang naturligt kunne indgå som byggemateriale.

Fra jernalderen blev Danmark for alvor et bondesamfund, hvor der blev dyrket korn, og halmstråene var for mange bønder både nemmere og billigere at bruge end tagrørene.

I flere tusinde år var tagrør og halm nærmest den eneste tagbeklædning, som fandtes i Danmark. Først i slutningen af vikingetiden, i midten af 1100-tallet, blev de første teglsten lagt i Danmark, nemlig på Sorø Klosterkirke, og de følgende år blev der bygget flere kirker og herregårde med tegltage, men i såvel byerne som på landet var stråtaget fortsat nærmest enerådende.

Stråtaget var nemlig langt billigere end tegl, eftersom halmen til stråtaget blev dyrket lige

uden for døren, og samtidigt stod bønderne selv for tækningen. Stråtaget var med andre ord for de fattige, og det blev især tydeligt i slutningen af 1800-tallet, hvor store, velhavende gårde begyndte at erstatte det tækkede fattigmandstag med teglsten, som signalerede rigdom og velstand.

På samme tid slog industrialiseringen for alvor igennem, og nye tagmaterialer blev tilgængelige for alle: Skifer, tagpap og tagplader af forskellig art – ikke mindst de såkaldte pandeplader, dvs. blikplader, som i løbet af få år bliver rødbrune af rust. Pandepladerne blev hurtigt mange landmænds foretrukne tag, fordi de var billige, og stråtaget blev stort set fortrængt. I København og andre byer havde voldsomme brande allerede medført, at stråtag var blevet forbudt i bymæssig bebyggelse.

På få hundrede år gik stråtaget således fra at udgøre tagbeklædningen på 98 procent af alle danske bygninger til kun at udgøre godt 1 procent. I dag er der i Danmark ca. 42.000 bygninger med stråtag, heriblandt også det fredede stuehus på Højergård i Højer.

Mønning af græstørv

I tråd med traditionerne er stråtagets rygning naturligvis afsluttet med en mønning af græstørv, der ligesom stråene er hentet ved Limfjorden. Ifølge Kim Andersen findes der to slags græstørv: den velkendte firkantede model og en aflang, flad model, som lægges på en sådan måde, at tørvene overlapper hinanden. På Højergårds stuehus er tørvene netop lagt, så de lapper over hinanden og med jordsiden opad. På den måde kan tørvene efterhånden vokse sig sammen og udgøre en stabil og holdbar rygning. For at give ekstra hold på taget er der afsluttet med trådnat.

Havde stråtaget været lagt andre steder i landet, havde mønningen givetvis været en anden. Materiale til mønninger og måden at udføre mønningerne på har nemlig i tidernes morgen været bestemt af, hvilke materialer der var nem adgang til. I de skovrige egne i Østdanmark, hvor der var let adgang til træ, blev der brugt såkaldte kragetræer til at fastholde mønningen af halm, dvs. kløvede egetræsstykker, der blev holdt sammen to og to og anbragt over mønningen.

I Vestjylland og også i Sønderjylland med den ringe mængde træ blev der brugt tunge græstørv i stedet for halm. I hedelandskaberne var halmen også en mangelvare, og her blev halmen suppleret med indsyede rækker af lyng. Flere steder på disse egne blev mønningerne udelukkende lagt af lyngtørv, som tillige var mere holdbare end halmmønninger.

Ved kysterne og på nogle øer, hvor der var nem adgang til tang, blev tangen brugt til hustagene – mest konsekvent på Læsø, hvor det blev brugt til hele taget, mens det på de sydfynske øer kun blev brugt til mønningen.

Den rette hældning

Men på stuehuset på Højergård er det naturligvis græstørv, der fuldender det vældige stråtag, som med sine halvvalmede gavle og to kraftige, høje gavlviste rager godt op i landskabet. Og netop højden og stejleheden glæder den erfarne tækkemand.

– Det stejle tag, som blev lagt på Højergård for næsten 200 år siden, og som vi har genskabt i dag, vidner om, at der var gode materialer til rådighed på egnen. Andre steder i landet havde man ikke så gode materialer at bygge med, og for at spare på materialerne, byggede man derfor med lavere hældning. Det betød så, at tagene ikke kunne holde så længe, siger Kim Andersen og fortsætter:

– Hvis man lægger sit stråtag med 50 graders hældning som på Højergård frem for en hældning på 30 eller 40 grader, så løber vandet lettere fra, og taget holder derfor i meget længere tid. Hvis ikke taget har den rette hældning, vil stråene blive gennemblødte, og hvis der er fugtigt længe, kan taget blive angrebet af alger og svamp. Men det store tag på Højergård har den rette hældning, så det skal nok holde i mange år, lyder det fra Kim Andersen.

Det er farvekonserverator Bent Jacobsen, som har stået for de farvearkæologiske undersøgelser i Højergårds stuehus og villa. Alle forandringer og farveskift gennem tiden er registreret og noteret.

FARVEARKÆOLOGEN: At gå på jagt efter fortidens farver

– Vi har fundet et væld af farver, flere smukke bemalinger og sågar sjældne malerteknikker, som vi aldrig tidligere har set. Vi har gravet de allerførste farver frem, og via farverne har vi tilmed kunnet aflæse, hvordan det 200 år gamle stuehus har ændret indretning gennem årene.

Sådan lød det fra farvekonserveratoren Bent Jacobsen og hans kollega Reidun Kvamsdal, da de efter tre ugers gravearbejde i Højer kunne afslutte deres farvearkæologiske undersøgelse af stuehuset og den 100 år gamle villa.

Med små knive, skalpeller, vatpinde og særligt skånsomme kemikalier har de to farvekonserveratorer bogstavelig talt arbejdet sig gennem de to bygningers farvehistorie. Og da alle deres små redskaber efter timevis af grave- og pillearbejde var pakket væk, havde ingen vægge, lofter eller træværk undgået de to eksperters skarpe blik.

Alle forandringer og farveskift, som de to bygninger har undergået gennem tiden, er nu registreret og noteret.

Alle farver – såvel de oprindelige som de farver, der er kommet til henad vejen – er nemlig en del af den samlede fortælling om bygningerne, og ifølge Bent Jacobsen findes der ingen grimme farver; kun interessante farver samt de farver, han med et skævt smil kalder “bemærkelsesværdige farvesammensætninger.”

– Farver og farveholdninger er en integreret del af en bygnings udtryk, både på det tidspunkt, hvor bygningen er blevet opført, og senere, når skiftende ejere og traditioner har dikteret nye farver. Gennem de farvearkæologiske undersøgelser får vi grundigt kendskab til bygningens farver og dekorationer, og vi kan afgøre, hvad der er originalt, og hvad der er kommet til senere.

Dén viden er guld værd, når der for eksempel skal træffes farvevalg i forbindelse med et restaureringsprojekt, forklarer Bent Jacobsen, der har arbejdet som farvearkæolog i mere end 40 år og bl.a. været med til at afdække farver for Realdania By & Byg i Odense Adelige Jomfrukloster og Meldahls Rådhus i Fredericia.

Sjældent fantasitræ

Når Bent Jacobsen ifører sig sine tykke specialbriller for at gå på jagt efter fortidens originale farver, har han qua sine mange år i faget ofte en forventning om, hvilke farver og hvilke malerteknikker, han støder på. Men nogle gange bliver han overrasket, og det blev han bl.a. i Højer, hvor især villaen fra 1906 gjorde stort indtryk – ikke mindst træværket i villaens entré.

– På dørene i entréen stod træværket smukt ådret i en form for fantasitræ. Det vil sige, at relativt billigt fyrretræ i sin tid var blevet malet i en lys, grøngullig

tone, så det imiterede fint træværk – ikke en efterlig-
ning af en bestemt træsort, men åretegninger efter fri
fantasi.

Træværket stod i sin oprindelige bemaling, og
ådringen var særdeles veludført og særdeles velbeva-
ret. Dét synes jeg var ganske imponerende efter mere
end 100 år, hvor huset har været beboet af mange
mennesker og haft mange funktioner, siger Bent Ja-
cobsen om den fine ådringsteknik, der især var ud-
bredt i det 19. århundrede, hvor ædle træsorter som
for eksempel mahogni var så dyre, at håndværkerne
oftest valgte at efterligne dem.

En ådring magen til den i villaens entré har Bent
Jacobsen aldrig set tidligere på sin farvejagt rundt om
i Danmark, og han gætter på, at den måske er udført
af dygtige tyske håndværkere, som hjembragte man-
ge teknikker og værktøjer fra deres ture på valsen
rundt om i Europa.

Også en anden gammel malerteknik blev fundet
i villaens entré, nemlig en overordentlig fin marmo-
rering, som er en malerteknik, der frem til ca. 1950
var en fast del af uddannelsen som malersvend. På
de todelte vægge i entréen var marmoreringen, dvs.
de fine marmor-lignende mønstre og streger, malet
ovenpå en gulliggrå bundfarve på undervæggene og
ovenpå på en lys, grå umbrafarve på overvæggene.
Både ådring og marmorering er bibeholdt og restau-
reret ved Realdania By & Bygs overtagelse.

En lille stump tapet

Hvor farvearkæologerne ofte kan være heldige, at
de oprindelige bemalinger er bevaret, så sker det
sjældnere med tapet. Ofte er de tapeter, som er sat
op gennem tiden, forsvundet lag for lag, i takt med at
nye er sat op.

Sådan var det også i villaen, hvor de fleste af de
originale tapeter var væk, bortset fra en lille flig i en
af villaens oprindelige stuer. I lighed med de øvrige
rum fremstod også dette rum ved Realdania By &
Bygs overtagelse med lyst træværk og med et lyst,
limfarvet loft af nyere dato, men i et hjørne blev der
fundet en lille stump tapet, som fik flere brikker til at
falde på plads for Bent Jacobsen og hans kollega.

– Ved vores undersøgelser i villaen havde vi kon-
stateret, at meget af træværket oprindeligt havde væ-
ret malet i meget kraftige kulører – ikke bare i denne
tidligere stue, men også i flere af de øvrige rum. Vi
havde undret os over, hvorfra inspirationen til disse
krasse kulører kom, men da vi på den lille stump
tapet med gulgrøn dekoration kunne se, at der var
tale om et temmelig farvestrålende tapet, så antager
vi, at træværket rundt om i huset simpelthen er ble-
vet farvesat, så det matchede forskellige tapeter, siger
Bent Jacobsen.

I samme stue viste det sig også, at der under de
neutrale loftbemalinger af nyere dato gemte sig en
smuk loftdekoration i sirligt svungen jugendstil med

Med små knive, skalpel-
ler og vatpinde har de to
farvekonservatorer, Bent
Jacobsen og Reidun
Kvamsdal, bogstavelig
talt arbejdet sig gennem
de to bygningers farve-
historie.

Al træværk i både villaen og stuehuset er malet i farver, som ligger tæt op af de historiske farver, der blev gravet frem af farvearkæologer under det store restaureringsarbejde.

kurvede og slyngede blade og blomsterlignende former i gråblå og gule toner. Dekorationen var så velbevaret, at den nu er blevet genskabt med limfarve i de originale kulører, ligesom også det lille udsnit af det malede tapet er bibeholdt og nu retoucheret, så det fremstår intakt.

En særlig valseteknik

Også villaens oprindelige pigekammer overraskede Bent Jacobsen. Men her var det ikke så meget de historiske farver og bemalinger, men derimod den bemaling, som rummet stod i, da farvearkæologerne for første gang kom på besøg, og ikke mindst den malerteknik, der var brugt.

– På en meget elegant måde var der på både over- og undervægge anvendt en teknik, som fik væggene til at fremstå, som om de var tapetseret. Ved nærmere eftersyn viste det sig dog, at der var tale om en lag-på-lag-valseteknik. Overvæggen var først malet med limfarve i en lys grå tone, mens undervæggen var malet i en grøn tone. Derpå var både over- og undervægge blevet rullet over med en mønstret valse med labyrint-mønster, og undervæggen var efterfølgende derudover blevet valset med bladornamentik-mønster i en blå tone. Effekten var imponerende, og jeg har aldrig før set noget lignende, lyder det fra Bent Jacobsen, som oprindeligt er uddannet maler, og derfor også kender til ganske mange malerteknikker.

Hjælp fra gammelt malergrej

I dag er det valsede mønster genskabt så tæt på det oprindelige som muligt takket være den dekorationsmaler, som har været tilknyttet restaureringsopgaven i Højer. Det viste sig nemlig, at dekorationsmaleren på sit værksted havde gemt en kasse med gammelt malergrej, som han havde overtaget fra en pensioneret malermester. Og i kassen gemte sig flere gamle valser, hvoraf to af dem var næsten identiske med det gamle mønster i villaens oprindelige pigeværelse.

Ved hjælp af kit og fingersnilde lykkedes det for dekorationsmaleren at reparere den slidte prægning på de gamle valser, så de kunne bruges til at genskabe det fine valse-mønster.

På villaens førstesal var der ingen spor af den oprindelige bemaling på træværket, og kun en enkelt lille rest af en grøn farve på væggene. Derfor er der på førstesalens træværk og vægge i dag valgt farver, som matcher de farver, der er brugt i husets stueetage, og som er karakteristiske for jugendstilen – en stil, som ikke ligefrem er kendt for en entydig farvepalet, men derimod kendetegnet ved mattede farvetoner i både lyse og mørke kulører og træværk i mørke træsorter eller i mørke ådringer.

En og samme farve overalt

Også i stuehuset fra 1823 blev der gjort flere interessante farvefund. Først og fremmest kunne de to

farvekonservatorer fastslå, at alle flader i huset var malet med linoliemaling – helt i overensstemmelse med traditionen for godt 200 år siden. Men også andre traditioner blev bekræftet ved granskningen af stuehusets mange rum.

– For 200 år siden var det skik og brug i især landhuse at male hele molevitten i én og samme farve. Hvis man havde besluttet sig for, at et rum skulle være oxydrød, så blev alt træværk malet i dén farve, mens væggene oftest var hvidkalkede. I Højergårds stuehus fandt vi flere farvespor, der viser, at rummene i sin tid har haft denne entydige farvesætning. Køkken og baggang stod udelukkende i oxydrød, mens forgangen var udelukkende grøn, forklarer Bent Jacobsen, som også gjorde andre opdagelser i stuehuset.

For selv om de to arkæologer først og fremmest leder efter farver og bemalinger, når de rykker ud til historiske huse, så kan deres detektivarbejde også føre andre afsløringer med sig.

I stuehuset på marskgården i Højer afslørede deres undersøgelse af farverne på husets døre nemlig, at dørene har været flyttet rundt. I de rum, hvor dørene burde have været blå, var de grønne og omvendt. Men denne afsløring stemmer godt overens med de ombygninger og omrokeringer, som har været foretaget i huset, efterhånden som det har skiftet funktion fra familiebolig til menighedsrådssal, konfirmandstue, børnehave og sygestue.

På deres farvejagt i villaen på Højergård fandt farvearkæologerne bl.a. en særlig valse-tek-
nik, som illuderede fin
tapetsering; en smuk
ådring i fantasitræ og en
kunstfærdig marmo-
ring.

Også al træværk er nøje undersøgt af de to farvearkæologer, og dørenes mange farveskift er kortlagt. I dag er alle døre og træværk malet i farver, der ligger tæt på de oprindelige farver.

Iført tykke specialbriller går farvekonservatorerne på jagt efter alle fortidens farver – både farver fra dengang bygningen blev opført og de efterfølgende farver, som skiftende ejere og modeluner har dikteret.

Rettesnor for valg af nye farver

Ved nogle af deres opgaver rundt om i landet handler det for farvearkæologerne om at afdække alle lag gennem årene og vise en såkaldt farvetrappe, som afslører ændringerne over tid. Andre gange skal der “blot” foretages et farveskrab, som afslører de helt oprindelige farver, og som efterfølgende kan bruges som rettesnor, når de nye farver skal vælges.

I tilfældet med Højergård var ønsket at finde ind til de oprindelige farver, så Realdania By & Byg kunne genskabe stuehuset og villaen så tæt på deres oprindelige udseende som muligt. Når Bent Jacobsen og hans kollega havde skrabet sig ind til den sidste farve, blev farven derfor kontrolleret efter et internationalt farvesystem, og farvekoderne blev noteret. I de tilfælde, hvor farverne ikke på tilfredsstillende vis kunne indgå i et farvesystem, blev de omhyggeligt beskrevet, og alle farveoplysninger blev herefter overdraget til Realdania By & Byg.

Men ét er at finde de historiske farver; noget andet er at finde frem til en ny farvesætning, som både matcher husets fortid og husets fremtid. De to forhold skal helst gå op i en højere enhed. Realdania By & Byg har derfor brugt resultatet af farvearkæologernes arbejde som inspiration til den endelige farvesætning af de enkelte rum – under hensyntagen til rummernes nye funktion.

– Det kan godt være, at den oprindelige farve i et rum var en smuk sart rosa, men hvis rummet for eksempel skal bruges som gennemgangsrum for skolebørn på madlejr, så nytter det ikke med så sart en farve. Og i de tilfælde, hvor flere rum er lagt sammen – som i tilfældet med den store menighedsrådssal i stuehuset, og vi følgelig har fundet flere forskellige farver i samme rum – så må restaureringsarkitekterne skæve til farverne i de omkringliggende rum og finde en farvemæssig fællesnævner. Det er på den måde, at der skabes balance mellem fortid og nutid; mellem historisk marskgård og moderne madlejr, siger Bent Jacobsen.

TØNDERMARSK INITIATIVET

- et massivt løft af den sønderjyske Tøndermarsk

Området omkring Tøndermarsken i Sønderjylland er præget af mange af de udfordringer, som yderområder kæmper med landet over. Men stedet har samtidig et enormt potentiale – både for beboere, erhverv og turister. Med et massivt løft skal Tøndermarsken og området omkring gøres endnu mere attraktiv og synlig til gavn for alle der bor, arbejder i og besøger området.

Realdania er derfor gået sammen med Tønder Kommune, A.P. Møller Fonden og Nordea-fonden om at investere knap en kvart milliard kroner i området. Investeringen skal sikre et massivt løft af den sønderjyske Tøndermarsk. En række andre parter vil løbende bidrage til dele af projektet. Visionen er at få samlet lokale, regionale og nationale kræfter om at udvikle Tøndermarsken gennem en flerstrengt indsats.

Ordforklaringer

Arkengab

En arkengab, eller arkengaf, som det udtales, er den spidse gavlkvist, der sidder over døren på den vestslesvigske gård. I arkengaben sidder som regel et vindue eller en luge, der giver adgang til loftet udefra. Den spidse gavlkvist sikrer samtidig en flugtvej, hvis der går ild i ståtaget, så det ikke styrter ned og spær- rer døren.

Diele

En diele er en gennemgående forstue i den vestsles- vigske gård eller hus. Dielen går fra indgangsdøren, som sidder under gavlkvisten, og tværs gennem huset, så man kan gå direkte fra indgangsdøren til gårdspladsen.

Dige

Diger er lange og høje volde, som skal sikre marsk- landet ved forhøjet vandstand eller stormflod. Havdiger er desuden opført for at indvinde tidligere havbund til landbrugsjord. Dige-kronen, den øverste del af diget, er ofte flad, så den kan benyttes som vej eller til bebyggelser.

Dørns

Er en gårds daglige opholdstue, som er opvarmet og bliver brugt til hverdag. Stuen er ofte det første rum, man kommer ind i fra forstuen (diele) og ligger i

forbindelse med køkkenet. Dørns er i modsætning til pisel, som er gårdens fine stue.

Fenne

Fenner er de ofte rektangulære jordstykker i marsk- ens kog, som er omgivet af afvandingsgrøfter. Grøfterne indhegner de løsgående dyr.

Flække

En ældre betegnelse for en by med købstadslignende rettigheder til at drive handel og håndværk, som blev anvendt i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Flække har i dagligsproget fået ny betydning, som betegner en lille, afsidesliggende by.

Gest

Gest, eller geesten, er det højereliggende land fra istiden, der grænser op til marsken. Gesten består af sandjord og bakkeøer, hvor bebyggelserne i marsken ligger tæt placeret.

Kog

En kog er marsklands-kabet bag digerne, som er ind- vundet og afvandes. Det bruges til græsning for stude og får og er opdelt i mindre fenner. Kogene var ejet af de interessenter, der opførte og vedligeholdte de store diger.

Murankre

Er smedede jernbånd, som holder bjælker og mur- værk sammen. Den yderste synlige del kan være udformet som et lodret forskudsjern eller mere de- korativt med svungne årstal, der angiver bygningens opførelsesår, som der er tradition for på vestslesvig- ske huse og gårde.

Pandeplade

Et tagdækningsmateriale af galvaniserede jernplader med valsede vulster i længderetningen. Pandepla- der er et let og billigt materiale, der fra midten af 1800-tallet afløste mange strå- og tegltage, og det anvendes ofte på landbrugsbygninger.

Pisel

Er en gårds store og fine stue. Stuen blev ikke an- vendt til daglig og var som regel ikke opvarmet. Pise- len er i modsætning til dørns, som er gårdens daglige opholdsrum.

Sluse

Åernes udløb gennem digerne reguleres af sluser, som kan lukkes, hvis vandstanden i havet stiger. Vidå løber gennem Højer Sluse og Vidåslusen, inden åen når Vadehavet vest for Højer.

Trempel

Er en kort stolpe, som står mellem loftsbjælkerne og tagremmen og forhøjer husets loftsrum. En trempel- konstruktion er ofte sat oven på murværket, og ud- vendigt er den beklædt med brædder, pandeplader eller muret.

Værft

En kunstig jordforhøjning i marsklandet, som er bygget for at sikre husene mod vandstandsstigning og stormflod. Teknikken med at bygge værfter ken- des kun fra vadehavsregionen, og de ældste i Dan- mark er fra middelalderen.

Ådring

Er en gammel maleteknik, der udføres, så strukturer og farver ligner træ. Det anvendes som erstatning for kostbare træsorter, men også som dekorative elemen- ter på døre og paneler.

Litteratur og kilder

- Arkitektskolen Aarhus. (2016). *Screening af Kulturmiljøer – Tønder Kommune*. Aarhus. Arkitektskolen Aarhus.
- Andresen, Hans-Günther. (2004). *Hjemstavnskultur og byggeskik i Slesvig-Holsten*. (s. 213-246). Sønderjyske årbøger 2004.
- Christiansen, Folmer. (1993). *Sparkassen i Højer 1843-1993*. Sparekassen Højers Fond.
- Christiansen, Folmer. (1990). *Der var engang – gamle billeder fra Højeregnet*. Kulturcenter Kiersgaard i samarbejde med Højeregnet's Lokalhistoriske Arkiv.
- Christiansen, Folmer. (2012). *Folmer Christiansens erindringer fra Højer*. (s. 171-188). Sønderjyske årbøger 2012.
- Dragsbo, Peter. (2003). *Ud med Italien, leve Møgeltonder*. Sønderjysk Månedsskrift nr. 10, Historisk Samfund for Sønderjylland.
- Dragsbo, Peter (Hrsg.). (2008). *Haus und Hof in Schleswig und Nordeuropa*. Boyens.
- Dragsbo, Peter. (2011). *En fælles kulturarv. Tyske og danske bygninger i Sønderjylland 1864-1920*. Sønderborg. Museum Sønderjylland.
- Dragsbo, Peter. (2013). *Dansk og tysk arkitektur i Nordslesvig 1864-1925*. I *Grenzwerte: Baukultur in Süddänemark und Schleswig-Holstein: 1912-2012-2112*. (s. 54-85). Bernd Köster (red.). Sønderborg Slot, Flensburg. Flensburger Baukultur e.V., Museum Sønderjylland.
- Dragsbo, Peter. (2014). *Arkitektur til grænsen. Arkitektur og nation i europæiske grænselands 1850-1940*, Museum Sønderjylland, Sønderborg.
- Genz, Peter. (2004). *Die Architekten Peter Jürgensen und Jürgen Bachmann: Zwei Schleswig-Holsteiner ind der Frühzeit der Moderne*. (s. 119-151). Nordelbingen – Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins (Band 73), Heide, Westholsteinische Verlagsanstalt Boyens.
- Heesch, Volker. (22.02.2019). *Restaurierung, Neues Leben in Hoyers Erbe*. Flensburg. Der Nordschleswiger.
- J.P. Trap. (1966). *Tønder Amt*, 5. udgave, Bd. 10,2.
- Jensen, Karen Vium. (1975). *Bevaringsværdige bygninger i Højer kommune: Højer By*. Aarhus. Clemensstrykkeriet A/S.
- Jensen, Karen Vium. (1975). *Bevaringsværdige bygninger i Højer kommune: Daler, Emmerlev, Hjerpested og Højer landsogn*. Aarhus. Clemensstrykkeriet A/S.
- Kappel, Valdemar. (2005). *Oplev marsklandet – fra Friedrichstadt til Ribe: En natur- og kulturguide*. Hovedland.
- Kragh, Inge-Lise. (2008). *Højergaard, Bygningsarkæologisk rapport*, Institut for Arkitektonisk Kulturarv, Arkitektskolen Aarhus.
- Kulturarvsstyrelsen. (2007). *Vadehavet Kulturarvsatlas 2007*. København. Kulturarvsstyrelsen.
- Lauring, Palle og Dehn-Nielsen, Henning. (2016). *Historiske steder i Danmark*. København. Lindhardt og Ringhof.
- Mejborg, Reinhold. (1892). *Nordiske Bøndergaarde i det 16., 17. og 18. Aarhundrede*. Bd. 1. Slesvig, København.
- Pedersen, Kai. (1990). *Det tabte land i vest*. Skærbæk. B og L forlag.
- Pørksen, Claus. (2012). *En familie fra Højer*. Gråsten. Claus Pørksen.
- Rolfs, Claus Christian. (1926). *Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer*. Aabenraa. Preetz.
- Rolfs, Claus Christian. (1998). *Højer Sogns og Flækkes Historie*. Fonden til Udgivelse af Egnsbeskrivelser for Højeregnet.
- Steenberg, Axel. (1978). *Gamle danske bøndergårde*. København. Forum.
- Stoklund, Bjarne. (1980). *Bondegård og Byggeskik før 1850*. København. Dansk historisk fællesfornings håndbøger.
- Sørensen, H.E. (2000). *Langs grænsen*. Melbyhus.
- HistoriskAtlas.dk. (2019). *Stormflodssøjlen v. Højer gamle Sluse*. Museum Sønderjylland. Lokaliseret 26.07.2019: [https://historiskatlas.dk/Stormflodssøjlen_v._Højer_gamle_Sluse_\(4670\)](https://historiskatlas.dk/Stormflodssøjlen_v._Højer_gamle_Sluse_(4670))
- Slots- og Kulturstyrelsen. (2019). *Fredningsværdier. Højergaard, Torvet 1, Tønder Kommune*. Lokaliseret 26.07.2019: <https://www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=12957503>

Unique South Jutland Building Culture

– placed in a Danish UNESCO Area

In the heart of Denmark's Tøndermarsk, included in UNESCO's World Heritage list and close to the Wadden Sea and the Danish-German border, for generations the people of South Jutland created an architectural style that was shaped by nature, cultural heritage and Danish history. It is the rugged marshland and the border district, with its chequered past and ever-changing demarcations, that have shaped the building culture in this southern part of Denmark.

Many of the region's unique historic buildings are still preserved, and there are not many places in Denmark that can boast such a cohesive number of buildings, which both together and individually reflect a locally-rooted building culture and use of traditional materials.

'Højergård', a marshland farm in the centre of the town of Højer in South Jutland, is one of these well-preserved, cohesive building complexes, in which architectural and cultural-historical values come together in a single narrative.

In late 2016, Realdania By & Byg acquired the entire building complex, which consists of three unique buildings: a 200-year-old farmhouse from one of the town's major marshland farms; a German-inspired house dating from 1906, featuring an abundance

of detail and touches of National Romanticism and Art Nouveau; and an 18th-century barn. While the farmhouse itself is listed, the other two buildings have been categorised as worthy of preservation.

The farmhouse was constructed at the highest point of the town, seven metres above sea level. The intention was to safeguard the building against the violent floods of the time in the flat marsh landscape. Close to the farm is Højer Church and the town's former town hall.

In autumn 2019, Realdania By & Byg completed a comprehensive restoration, thereby preserving three unique examples of South Jutland's totally unique architectural style. The result is a coherent entity, based on respect for, and understanding of the buildings' unique history and exceptional preservation values. Most important of all, the very soul of the buildings has been preserved.

At the same time, the town now has three refurbished buildings that it can use and enjoy. Whether as a food camp for schools from all over Denmark or a meeting venue for the locals, the buildings exclude year-round life and activity and create jobs in the town. We are thereby leading the way vis-à-vis positive development in one of Denmark's remote areas.

South Jutland's special architectural style

The goal of the restoration was to maintain the spirit and mood that permeated the buildings when they were constructed, at the same time creating a setting for new life and activity. The idea was to restore and recycle as much as possible, while honouring the new functions of the buildings.

The inspiration was the simple, common-sensical restoration solutions of the past, which many homeowners swear by when solutions can offer a good alternative to the usual construction sector solutions. One hopes that some of the solutions and methods utilised can provide inspiration for ways of protecting and using other historic properties.

Indvielse af Højergård
den 1. november 2019.

